

OSMANLI METİNLERİNDE MEHDİ TASAVVURLARI*

Mahdi Concepts in Ottoman Texts

İncinur ATİK GÜRBÜZ**

Öz

Mehdi, çok eski tarihlerden günümüze kadar birçok toplumda ve inanışta kıyametin yaklaştığını haber veren bir alamet olarak kabul edilmiştir. Mehdi inancının temelini dünyanın son zamanlarında, her tarafa kötülüğün hâkim olduğu bir anda ortaya çıkarak kötülükle savaşım onu yenecek ve dünyaya iyiliği egemen kılacak bir kurtarıcı hükümdar beklentisi oluşturur. Kaynaklarda belirtildiğine göre ilk olarak MÖ 3. yüzyılda Sümerlerde görülen bu inanış, sonraki tarihlerde beşerî ya da İlahî pek çok dinde kendine yer bulmuştur. İslam öncesi içerisinde de kıyamet alametleri arasında adı anılmıştır. Mehdi kavramından bahseden kaynaklar onu daima Deccâl ve Hz. İsa ile birlikte anmışlardır. Bu inanışa göre ahir zamanda önce mehdi çıkarak dünyayı zulümle doldurmuş olan küfrü yok edecektir. Sonrasında Deccâl ortaya çıkarak dünyaya hâkim olacak ve kötülüğü egemen kılacaktır. En son olarak da Hz. İsa gökten inerek Deccâl'in hâkimiyetine son verecektir. Bu süreçte Hz. İsa mehdiye yardım edecektir. Ancak ne Deccâl ne de mehdi ile ilgili *Kur'ân-ı Kerim*'de doğrudan bir atf yoktur. Bunlar hakkında bilinenler Hz. Peygamber'in hadislerine dayanır. Deccâl ile ilgili rivayetler üzerinde muhaddislerin ve diğer İslâm âlimlerinin ittifakı söz konusu iken mehdi ile ilgili bazı ihtilaflar mevcuttur. Dinî eserlerin dışında edebî nitelikteki manzum ve mensur bazı eserlerde de Deccâl ve mehdiden bahsedildiği görülmektedir. Bunlar bazen doğrudan bilgi verme ve okuyucusunu uyarma amacı taşır. Bazı örneklerde de Osmanlı şiirinin mecaz dünyasının bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı toplumunun zihniyet dünyasındaki mehdi tasavvurunun araştırılmasıdır. Bu çerçevede öncelikle konu ile ilgili güncel dinî kaynaklar taranarak mehdi hakkında geçmişten bugüne üretilmiş olan bilgi birikimi ve inanışlar tespit edilecektir. Sonrasında da edebî metinlerden hareketle bu inanışların toplum nezdinde nasıl karşılık bulduğu anlaşılmaya çalışılacaktır. Çalışmada inanışın gerçekliği ya da din içerisindeki yeri tartışılmayacaktır. Sadece mehdi inanışının Osmanlı edebî metinlerinde hangi yönleriyle ve ne şekilde ele alındığı araştırılarak durum tespiti yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, İslâmiyet, kıyamet alametleri, mehdi inanışı

Abstract

The mahdi has been regarded as a sign of apocalypse in many societies and beliefs since the ancient times. The expectation of a savior ruler who will appear in the end of the world, at a time when evil is dominant all over and who will defeat the evil and ensure the goodness in the world, underlies the basis of mahdi belief. This belief, first mentioned in the Sumerians in the 3rd century according to the sources, found its place in later periods in many religions. In addition, in Islamic faith, it is mentioned as one of the signs of doomsday. Mahdi has always been affiliated with the Antichrist and the Prophet Jesus (pbuh). According to this belief, at the end of the world, the mahdi will first destroy the blasphemy that filled the world with cruelty. And then the Antichrist will appear and dominate the world and make the evil dominant. And finally, Jesus Christ will descend from heaven and put an end to the rule of the Antichrist. In this process, Jesus Christ will help the mahdi. However, there is no direct reference neither to the Antichrist nor the mahdi in the *Quran*. What is known about them is based on the hadith of the Messenger. While there is an alliance of Islamic scholars and hadith narrators on Antichrist-related rumors there are some conflicts about the mahdi. Apart from religious

* Makalenin Geliş Tarihi: 13.12.2018, Kabul Tarihi: 11.02.2019. DOI: 10.31624/tkbvd.2019.32

Bu makale, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi tarafından 05.11.2018 tarihinde düzenlenen "Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası III" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş biçimidir.

** Dr. Öğr. Üyesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Meram/Konya/TÜRKİYE. incinuratik@hotmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4551-9741>

works, it is seen that the Antichrist and the mahdi are mentioned in some literary poetic and prosaic works. These are sometimes intended to give direct information and to stimulate the reader. In some cases, it appears as an element of the metaphor of Ottoman poetry. The main purpose of this study is to examine the mahdi concept in the world of mentality of the Ottoman society. In this context, first the updated religious sources related to the subject was scanned and the knowledge and the beliefs about mahdi which have been produced from the past to the present are determined. Then, based on the literary texts, it was tried to understand how these beliefs were responded in the society. The reality of the belief or its place in religion was not discussed. The aim of this study is only to determine in what aspects and in what ways the mahdi belief is dealt with in Ottoman literary texts.

Keywords: Classical Turkish literature, Islam, signs of the doomsday, mahdi belief

1. Mehdi İnanışının Genel Çerçevesi

Mehdi, Müslüman toplumlarda kıyamet alametlerinden biri olarak bilinip kabul edilir. İnanışa göre dünyanın son zamanlarında toplumsal düzenin bozulduğu, ahlaki yozlaşmanın hat safhaya ulaştığı bir anda mehdi, insanların beklediği kurtarıcı olarak ortaya çıkıp bozulan düzeni tekrar sağlayacak, İslami yaşam tarzını yeniden ikame edecektir. Sonrasında insanlık tarihinin en korkunç fitnesi olarak tanımlanan Deccâl'e karşı savaşacak ve Hz. İsa'nın yardımıyla ondan kurtulacaktır. Mehdi ile ilgili inanışın detaylarında bazı farklılıklar olmakla birlikte genel çerçevesi bu şekildedir.

Konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalara bakıldığında ileride gelecek bir kurtarıcı inancının çok eski zamanlardan beri var olduğu dikkati çekmektedir. Mehdi farklı kültürlerde ya da dinlerde hükümdar, dinî lider, peygamber veya Hinduizm'de olduğu gibi bir tanrı olarak tasavvur edilmiştir. Kavramın içeriğindeki ahir zaman, hükümdarlık, dini yenileme, kurtarıcılık gibi ana özellikleri değişmemekle birlikte içinde bulunduğu dinin karakterine göre ayrıntılarda farklılıklar bulunmakta, bu kavramı ifade eden kelimeler de dinlere ve kültürlere göre değişmektedir (Sarıkcıoğlu, 2003: 369).

Mehdi kavramının kökleri ve gelişimi konusunda Batılı araştırmacılar iki görüş ortaya koyarlar. Bunlardan birincisi, mehdi inancının Mezopotamya kökenli olup Sümerlerde doğduğu, Babillilerde ve Mısırlılarda geliştiği ve bu iki kanaldan dünyaya yayıldığı düşüncesidir ki ilk örnekleri kendilerini beklenen kurtarıcı hükümdar olarak ilan eden Kral I. Sargon'da (MÖ 2350 yılları) ve Hammurabi'de (MÖ 1728-1686) görülmektedir. İkinci görüş mehdi inancının her dinin kendi içinde, kendi tarihî, psikolojik ve sosyolojik şartlarına göre doğup geliştiğidir (Sarıkcıoğlu, 1997: 16-18).

Yukarıda anlatıldığı üzere kökenleri MÖ 3. yüzyıla kadar giden mehdi inancı İslamiyet'te de görülür. Çok genel olarak ifade etmek gerekirse, Müslüman toplumlardaki mehdi inancının temelini, ahir zamanda sosyal düzenin bozulduğu bir anda Allah tarafından dünyaya gönderileceğine inanılan bir şahıs oluşturur. Bu kişi adaletsizliğe ve zulme son verecek, insanların arasında İslamî düsturları yeniden egemen kılacaktır. Ancak inancın detaylarına inince mehдинin kim olacağı, ne zaman ortaya çıkacağı, hangi zümreden olup kiminle mücadele edeceği gibi meselelerde farklı görüşlerin olduğu dikkati çekmektedir. Konunun ele alındığı dinî kaynaklar incelendiğinde söz konusu farklılaşmaların Sünni ve Şii akideler etrafında kümelendiği görülür. Mehdi ile ilgili inanışlar ve detaylarındaki farklılıklar edebî eserlere de yansımıştır. Çalışma-

mızın amacı da mehdi tasavvurunun edebî eserlere yansımaları tespit etmektir. Ancak bundan önce meselenin net olarak anlaşılabilmesi için ana hatlarıyla da olsa mehdi inancı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Öncelikle şunu tespit etmek gerekir ki İslâm âlimleri arasında mehdi ile ilgili tartışmalar hiç bitmemiştir. Zira *Kur'ân-ı Kerîm*'de mehdiden bahseden bir ayet bulunmamaktadır. Hadis râvîlerinden Sahîhayn denilen Buhârî ve Müslim'de de mehdiden bahsedilmemiştir. Fakat Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Ahmed İbn Hanbel gibi muhaddislerin rivayetleri içerisinde mehdi ile ilgili hadisler yer almaktadır. Ancak kimi İslâm âlimleri de bu hadislerin sahih olmadığını savunmuşlardır (Baysal, 1999: 83). Bu durum, mehdi kavramı etrafında bir belirsizlik meydana getirmiştir.

Mehdi, kelime anlamı olarak “hidayete erdirilmiş, Allah'ın hidayetine mazhar olmuş” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin İslam tarihinde bu anlamlarıyla önceleri Hz. Peygamber ve dört halife için kullanıldığı görülmektedir. Hz. Hüseyin de Kerbela'da şehit edilmesinden sonra “el-Mehdî İbnü'l-Mehdî” olarak anılmıştır. Emevî halifesi Ömer İbn Abdülaziz için bir şeref ve “müceddidliğine” işaret eden bir unvan olarak kullanılmıştır (Fıglalı, 1981: 197-198). Ancak bunlar, kıyamet alameti olarak kabul edilen mehdi anlamındaki kullanımlar değildir.

Sünnî akideye göre mehdi inancı belli bir kişiyle ilişkilendirilmemiştir. Bununla birlikte Sünnîler arasında da mehdinin ahir zamanda doğacağı, sonra kendisini tanıttı ve âleme hâkim olarak dini ve sünneti ihyâ edeceği kanaatini besleyenler de vardır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın aktardığına göre asr-ı saâdetten sonra ümmete adâletle hükmeden on iki halife gelecektir ve bunların sonuncusu da zuhuru beklenen mehdi olacaktır (1979: 221). Bu düşünceden farklı olarak her asırda bir müceddid geleceği inancı Sünnîler arasında oldukça yaygındır. İleride değinileceği üzere edebî eserlerde tarikat şeyhlerine, Osmanlı hükümdarlarına vb. mehdilik atfedilmesinin nedenlerinden biri de bu inancıdır.

Şiiler arasında ahir zamanda zuhur edeceğine inanılan mehdi kavramı, ilk olarak İmâmiyye inancındaki on ikinci imam ile ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede ilk defa Hz. Ali'nin oğlu İbn Hanefiyye'ye (ö.700), sonrasında onun oğluna, diğer pek çok imamla oğullarına taraftarları tarafından mehdilik isnat edilmiştir. İslam tarihinde yukarıdaki gibi kendisine mehdilik isnat edilen şahısların yanında kendini mehdi ilan eden kişiler de olmuştur (Gölpınarlı, 1979: 219-225). Mehdilik iddiasında bulunan bu kişiler bir süreliğine belirli bir coğrafyada sınırlı bir etki alanına sahip olmuşlarsa da bir süre sonra bu iddialarına inanan kimse kalmamıştır. İmâmiyye inancındaki on ikinci imamın mehdi olduğu inancı ise günümüzde de belli zümrelerde varlığını sürdürmektedir.

Hatâyî (1487-1524), on iki imamın ismini saydığı bir şiirinde “Hatm oliserdır imâmet Mehdîde beyne'l-enâm” (Ergun, 1946: 182) mısrasında mehdinin on ikinci ve son imam olduğunu belirtmektedir. Farklı şairlere ait düvâzdeh türündeki pek çok şiirde on ikinci imamın ismi benzer şekilde anılmaktadır. Nev'î (1533-1599) de bir

beytinde onun “hâtemü’l-velâye” [velilerin sonuncusu] olduğunu belirtir: “Çün hâtemü’l-velâye olup hâdî-i yakîn / Geldi cihâna zahmet ile mehdî-i zamân” (Tulum ve Tanyeri, 1977: 188, “Trb.IV-5/55”). Ancak yukarıdaki örnekten farklı olarak bu son imamın ahir zamanda mehdî olarak tekrar ortaya çıkacağı görüşünü dile getirir.

Fuzûlî’nin (1483-1556) Bağdat valisi Ayas Paşa için yazdığı şiirinde memdûhunu Hz. İsa, Hızır, mehdî, Âsaf gibi İslam inancının önemli figürlerine benzeterek över. Mehdi inancı üzerine inşa ettiği “Geldi ol mehdî ki salmışdı zamân-ı gaybeti / İkd-ı nazm-ı kişver-i İslâma bîm-i inhilâl” (Akyüz vd., 1958: 54, “KXIII/3”) beytindeki “gaybet” [kaybolma] kelimesi bu on ikinci imamın ölmeyip sır olduğu inancını hatırlatmaktadır. Bu durum Şia’nın “mehdi-i muntazar” inancına uygundur. Şair, mehdinin “kayıp” olduğu dönemde Müslümanların birliklerini kaybedip dağılma korkusu yaşadıklarını belirtmektedir.

2. Mehdi ile Şiilerin Kayıp On İkinci İmamları Arasındaki İlişki

Mehdinin adı ve kimliğiyle ilgili hadislerde onun Hz. Muhammed’in soyundan geleceği, Hz. Ali ile Hz. Fatıma’nın evladından olacağı, adının Hz. Peygamber’in adı, künyesinin de Hz. Peygamber’in künyesi olacağı belirtilmiştir (İbn Haldun, 2007: I/582; Gölpınarlı, 1979: 203). Edebî eserlerde yer alan bilgiler de bu yöndedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780) *Marifetnâme*’de mehdinin Hz. Peygamber’in soyundan olacağını kaydeder (1999: 44). Vehbî, *Dîvân*’ındaki “Muhammed Alînüñ oğlu geliyor” (tarihsiz: 7b, “37/1-14”) mısrasında aynı bilgiyi verir. İbrâhîm bin Bâlî de *Hikmet-nâme*’sindeki (1487) “Dimişler mehdî-yi sâhib-zamânı / Hüseyin İbn-i Alî neslidir anı” (Şeylan, 2018: 511, “12517. beyit”) beytinde mehdinin Hz. Hüseyin’in soyundan bir kişi olacağını belirtir.

Mevlânâ (1207-1273) ise konuya tamamen farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. O, bütün bu ayrıştırıcı tartışmaları hakikate aykırı görerek reddeder. Bütüncül bir bakış açısıyla her devirde peygamber yerine bir velinin bulunduğunu belirtir. Esasen bu görüş, Sünni akidedeki mehdî inancının temelini oluşturur. Şiilerin yukarıda anlatılan on ikinci imamın kim olduğu, kimin soyundan geldiği, ölü mü diri mi, gizli mi aşikâr mı olduğu tartışmalarını anlamsız bulur. İster Hz. Ali’nin ister Hz. Ömer’in soyundan gelmiş olsun diri ve faal olan, gizli ve aşikâr olan işte o velidir (Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*, 2/815-818. beyitler). Söz konusu bölüm Nahîfî’nin (1165-1738) manzum *Mesnevî* tercümesinde şu şekildedir:

Bir velî gelmekte her devre müdâm
Böyle cârîdir ilâ yevmi’l-kıyâm

Pes imâm-ı hayy u dâ’imdir velî
Yâ Ömer neslinden olsun yâ Alî

Mehdî vü hâdî odur ey râh-cû
Hem nihândır hem seninle rû-be-rû (Çelebioğlu, 1967: 31, “824, 826, 827”)

Şiiler arasında başlangıçta on ikinci imamın yani mehдинin kimliği ile ilgili bir anlaşmazlık söz konusu olmuştur. Bazıları Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'yi mehdi olarak görmüşlerdir (Gölpınarlı, 1979: 219-220; Fığlalı, 1981: 198). Ancak o, mevcut imama biat ederek kendisinin böyle bir iddiasının bulunmadığını göstermiştir. Şiilerin çoğuna göreyse on ikinci imam ve dolayısıyla mehdi olduğuna inanılan kişi Muhammed b. Hasan'dır. Muhammed b. Hasan, 15 Şaban 255 (29 Temmuz 869) Cuma günü dünyaya gelmiştir. Babası on birinci imam olan Hasan'ül-Askerî'dir. Annesi ise Roma imparatorunun kızı olup anne tarafından İsa Peygamber'in vasisi olan Şem'un'un soyundan geldiğine inanılan Nercis Hatun'dur (Gölpınarlı, 1979: 199, 203).

Muhammed b. Hasan'ın dünyaya gelişi başka imamlar tarafından müjdelenmiş ve doğumu bazı olağanüstü hadiselerle adeta kutsallaştırılmıştır. Bu çerçeveden olmak üzere önceki imamlar, onun doğumunun insanlardan gizlenmesi gerektiğini vurgulamışlar ve yine gizliliğinin korunması için adının anılmamasını tembihlemişlerdir. Ayrıca zuhuru için zaman belirlenmesi mekruh kabul edilmiştir. Böylelikle kimliği ve mevcudiyeti insanlardan gizli ve gizemli tutulmaya çalışılmıştır (Gölpınarlı, 1979: 199-202; İlhan, 1996: 412). Şiilerin mehdi inancında Muhammed b. Hasan'ın soyunun anne tarafından Hz. İsa'nın vasisine dayandırılması, ahir zamanda bir araya gelip birlikte mücadele edecek olan mehdi ile İsa Peygamber arasında bir ilgi meydana getirme çabası olarak dikkati çekmektedir. Yine Şiilerin mehdi inancının temelini oluşturan "gaybet" (Onat, 1992: 109-110) ve "ric'at" (Fığlalı, 1981: 198; Baybal, 1999: 82) inanışları da ölmeyip semaya yükseltilmiş olan ve ahir zamanda tekrar dünyaya döneceğine inanılan Hz. İsa ile mehdi arasında tesis edilmiş güçlü bir benzerliktir. Mehдинin kimliği ve dünyaya gelişi ile ilgili bu tür rivayetlerde beklenen kurtarıcıyı kutsama çabasının olduğu görülmektedir.

3. On İkinci İmam Nerede Kaybolmuştur?

Şiilerdeki gaybet inancına göre on ikinci imam ölmemiş, bilinmeyen bir yerde insanlardan gizlenmiştir. Şiiler on ikinci imamın kimliği gibi kaybolma sebebi ve gizlendiği yer konusunda da bir fikir birliğine varamamışlardır. Kaynaklara göre Muhammed b. Hanefiyye, Radva dağında kaybolmuştur (Gölpınarlı, 1979: 220). Muhammed b. Hasan ise Samerra'daki evinin mahzenine girerek gaybete ermiştir (İlhan, 1996: 411).

Edebî metinlerde de mehдинin bir mağarada gizlenmekte olduğu inancının işlendiği görülmektedir. Tespit edilen örneklerde söz konusu gizlenme yeri sadece mağara olarak zikredilmiştir. Ancak bu mağaranın nerede yer aldığına ilişkin bir bilgiye yer verilmemiştir. Pîr Sultân Abdâl'in (16. yy) "Teber çekip şu mağ'radan dışarı / Çıkalım bakalım, nic'olsa olsun" (Gölpınarlı ve Boratav, 2010: 54) mısralarında bu inancın izleri görülmektedir.

Karamanlı Aynî'nin (15. yy) aşağıdaki beytinde de kayıp imamın bir mağarada bulunduğu inancı karşımıza çıkmaktadır. Aynî, öncelikle kastettiği mehдинin İmam

Ebu'l-Kâsım Muhammed olduğunu belirtmiştir. Sonrasında da onun bir mağarada sır olduğunu, kendisini gerekli kılan şartlar oluşunca mağarasından çıkarak gökten incek olan Hz. İsa ile birlikte kötülükle savaşıacağı inancını aktarmıştır. Bu rivayetin kaynağı olarak Hz. Peygamber'in hadislerini göstermektedir. Ayrıca “girçek” kelimesiyle de bu rivayetin doğruluğunu teyit etmeye çalışmaktadır: “Ebu'l-Kâsım Muhammed'dür aña mehdî lakab dirler / Berât-ı Hak imâmetdür budur tuğrâ vü unvânı // İner gökden yine İsa çıkar mehdî de gârından / Hadîsi bildirür girçek dahı esrâr-ı Kur'an'ı” (Mermer, 1997: 285, “K57/112-113”).

4. Mehdi Ne Zaman Zuhur Edecek ve Dünyada Ne Kadar Kalacaktır?

Şiiler bir mağarada gizlendiğine inandıkları bu on ikinci imamın insanlığın kurtarıcıya şiddetle ihtiyaç duyduğu bir anda ortaya çıkacağına inanmışlardır. Mehdi ile ilgili temel kabul, onun bir kıyamet alameti olarak ahir zamanda ortaya çıkacağıdır. Ancak ortaya çıkış zamanı kesin olarak bilinmemektedir. Hatta mehdinin zuhuru için zamanın belirlenmesi Şiilerce mekruh kabul edilmiştir. Cafer-i Sâdik'tan gelen rivayetlerde zaman belirleyenlerin yalan söyledikleri, Ehl-i Bey'tin gaybetin bitimi için müddet belirlemediği, bu konuda acele edenlerin helak olacakları ve amellerinin mükâfatsız kalacağı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Muhammed Bâkir'dan gelen bazı rivayetlerde gâib imamın tek rakamlı yıllarda, Ramazan ayının yirmi üçüncü cuma veya cumartesi günü yahut aşure gününde ortaya çıkacağı belirtilir. Bu arada Cafer-i Sâdik'tan gelen bir başka rivayet onun Nevruz günü zuhur edeceği şeklindedir (İlhan, 1996: 412). Sonraki dönemlerde bu türden başka önermelerle söz konusu inanın genişlediği görülmektedir.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725), *Dîvân*'ındaki “Sende midür mehdî-i sâhib-hurûcî âlemûn / Ey Muharrem cümle derde sen devâ geldûn hele” (Yurtsever, 2000: 323, “G323/3”) beytinde Muharrem ayında yaşanan önemli olaylara atıfta bulunarak mehdinin de bu ay içerisinde zuhur edeceği yönündeki beklentisini dile getirir.

Bursevî'nin başka bir şiirindeki ifadelerden Osmanlı toplumundaki bir gelenekten haberdar olmaktadır. Buna göre Müslümanlar, hicrî yılın ilk ayı olan muharrem ayında yeni yılın neler getireceğini öğrenmek için fal bakmaktadırlar. Hicri 1100 yılı Muharrem ayı başında yazılmış olan şiirde pek çok kişinin dünyevi sıkıntılarından kurtulmak için Muharrem ayını uğur tutarak fal açtıkları anlaşılmaktadır: “Niçeler eyledi fâl işbu mübârek ayı/Mihnet-i dehr-i deniden bulalar tâ ki selâm” (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9/2”). Falın birisinde bu asırda ya mehdî gibi (mehdî-sıfat) bir imamın veya mehdinin bizzat kendisinin zuhur edeceği çıkar: “Bunda zâhir olıcakdur dinilür halka imâm / Yanî bir mehdî-sıfat Hazret-i Mevlâ'dan / Yâ meger mehdî zuhûr eyleye kendi bi'z-zât” (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9/3b, 4a, 5a”). Son iki beyitteki söylemlerinden Bursevî'nin bu beklentilerle ilgili çok da iyimser olmadığı anlaşılmaktadır. Zira “âlimler” 1100 yılı için pek çok yorumda bulunmuşlardır: “Ulemâ anun için yüzde didi hayli kelâm” (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9/5b”). Ancak sonrasında da bu yüzyılda çıkmazsa 1200 yılında çıkar diyerek beklentileri ötelemişlerdir: “İki yüz-

de çıkar ol bunı esahdur didiler / Tuta ol vakte degin Rûm-ilin ehl-i İslâm” (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9/6”). Bursevî, bu ifadeleriyle, mehdinin zuhuruyla ilgili yapılan tahminlerin insanların beklentilerini yönetme amacı taşıdığına işaret etmiştir. Bu da bizi mehdî ile ilgili bütün çalışmalarda dikkati çekilen bir noktaya götürmektedir. Şöyle ki; mehdî beklentisinin insanları ataletle sevk ederek yanlış karşısında doğruyu, kötülük karşısında iyiliği, küfür karşısında imanı tesis etmek/yüceltmek için çabalamaktan alıkoyma tehlikesi bulunmaktadır.

Mehdinin zuhur zamanını *Kur’ân-ı Kerîm*’de sure başlarında yer alan hurûfu’l-mukattaayla, cifrla tayin etmeye kalkışanlar da olmuştur (Gölpınarlı, 1979: 221). Cifr ilmine dair *Vâridât* isimli müstakil bir eser kaleme almış olan Bosnalı Kâimî (ö.1690) cifr yoluyla mehdinin 1083 yılında zuhur edeceğini tespit etmiştir: “Uşda Mehdî’nün zuhûri seksen üçdendir tamâm”. *Dîvân*’ın Manisa nüshasında yer alan bu tespitlerin devamında, inanışın temel söylemlerinden biri durumundaki bütün dünyanın Müslüman olacağı, puthanelerin mescitlere dönüşeceği inancını da kaydedilmiştir: “Cifr içre hoş yazmış n’ola hep şark u garb İslâm dola / Puthâneler mescid dola çün yürüye fersân-ı çarh” (Erdoğan, 2004: 265). Nâbî’nin aşağıdaki tarih kıtası, Hz. İsa ile mehdinin zuhur edeceği tarihin cifr ilmiyle tayin edilmesi yöntemine ilişkin başka bir örnektir :

Târîh-i Zuhûr-ı Mîm ü Ayn

Kavl-i cifr üzre iki kutb-ı güzîn
Ya’nî mehdî vü hazret-i İlsâ

Kangı târîhde iderse zuhur
Mesnevî-i şerîf ider îmâ (Bilkan, 1997: 231, “Tr. 44”)

Kaynaklarda bu türden üstü kapalı göndermelerin yanında daha açık tespitler de bulunmaktadır. Örneğin Vehbî, mehdinin 2175 yılında zuhur edeceğini belirtir. Arap râvîleri ise 2185 yılında zuhur edeceğini bildirmişlerdir. Vehbî’ye göre bu tarihte kanlı bir savaş olacaktır: “İki biñ yüz yetmiş beşdeki kana / Muhammed Alînüñ oğlu geliyor / Arab râvîleri seksen beşde dir” (tarihsiz: 8a, “37/8cd, 9a”). Bu sırada başında saadet tacı, kaşında velâyet nuru olduğu hâlde mehdî ortaya çıkacaktır.

Bütün bu örneklerde mehdinin ortaya çıkış tarihi gelecekteki bilinmeyen bir zamana ötelenmektedir. Sadrüddin Konevî (ö.1274) ise 651 (M.1253) yılında kaleme aldığı *Risâletü’l-Mehdî*’sinde mehdinin 27 Ramazan 613 (M.7 Ocak 1217) Cuma gecesi doğduğunu kaydetmiştir. 654 (M.1256) yılında kendisiyle görüştüğünü, 666 yılında (M.1267-68) halkın, birçok şaşılacak şeyler göreceğini, 683 (M.1284-85) yılında İsa Peygamber’in gökten ineceğini bildirmiştir (Gölpınarlı, 1979: 221).

Sadreddin Konevî, her ne kadar mehdinin daha 13. yüzyılda zuhur ettiğini ve kendisiyle bizzat görüştüğünü belirtse de insanlar mehdîyi beklemeye devam etmişlerdir. Yukarıdaki gibi az sayıdaki örneğin dışında kaynaklarda genellikle kesin bir tarih

tespiti yerine mehdinin ortaya çıkacağı zamanı tasvir eden çeşitli alametler kaydedilmiştir.

Mehdi ile ilgili tartışmalı bir başka konu da onun dünyada ne kadar kalacağıdır. Mehdinin hükümrانlığının başlangıcı ile ölümü arasındaki sürenin on dokuz yıl veya on dokuz yıl birkaç ay olacağı rivayet edilmektedir (İlhan, 1996: 412). İbrâhîm bin Bâli de mehdinin doğumundan ölümüne kadar dünyada ne kadar kalacağına dair kesin bir bilgi vermez. Deccâl ortadan kalkıp hükümrانlığı Hz. İsa devraldıktan sonra mehdinin yedi, sekiz ya da dokuz yıl yaşayacağını belirtir (Şeylan, 2018: 515, “12570. beyit”). *Mukaddime*'de de benzer tespitler yer almaktadır (İbn Haldun, 2007: I/585-588). Erzurumlu İbrahim Hakkı ise mehdinin ortaya çıkış tarihi ile ilgili bir bilgi vermezken yeryüzünde kırk yıl kalacağını kaydeder (1999: 44).

5. Mehdinin Zuhur Edeceği Yer

Kaynaklarda mehdinin zuhur edeceği yere ilişkin farklı bilgiler mevcuttur. Bu yoldaki rivayetlerin merkezinde Horasan, Buhara, Semerkant gibi Türkistan coğrafyası ile Mekke şehri yer almaktadır. Muhyiddin Çelebi (1426-1495), Hızır ile birlikte yaptığı yolculukları anlattığı *Hızır-nâme*'sinde “...Mekân-ı Mehdî-i Sâhib-Zamân” başlıklı bölümde kendisinden zamanın sahibi ve son veli olarak bahsettiği Muhammed Mehdî'nin mekânının Semerkand yakınlarındaki Tirmid (De Slane, 1843: 602, 679) isimli bir şehir olduğunu bildirmiştir: “İrdi sefer çün Tirmid'e anda Muhammed Mehdî hem / Oldur velâyet hâtemi seyr itmişem bunları ben” (Erturan, 2009: 154, “608. beyit”).

Bazı İslam âlimleri mehdinin Buhara'dan geleceğini görüşündedirler. İbrâhîm bin Bâli, *Hikmet-nâme*'deki “Kılurlar ba'zılar özge beyânı / Buhârâ'dan geliser dirler anı” (Şeylan, 2018: 511, “12515. beyit”) beytinde bu bilgiyi aktarmaktadır. Ancak beyitteki “özge” kelimesi üzerinden bu görüşün genel geçer bir bilgi olmayıp âlimlerin kişisel düşünceleri olduğunu belirtir. Nitekim şair başka bir beytinde mehdinin Kâbe civarında zuhur edeceği ve buradan Şam'a doğru hareket edeceği görüşünü paylaşmıştır: “Diyâr-ı Ka'be'den varursa mehdî / Bu Şâm iklimine yüriye mehdî” (Şeylan, 2018: 511, “12514. beyit”). Ali Akkirmânî (ö.1655) de “Gelür Beytü'l-Harâm'dan ol oñat fehm it bu ma'nâyı” (Atik, 2003: 295, “G159/5b”) mısrasında mehdinin Mekke'de Kâbe civarında zuhur edeceği görüşünü dile getirmiştir. Konuyla ilgili başka kaynaklarda da bu bilginin tekrarlandığı görülmektedir (Gölpınarlı, 1979: 226-227; İlhan 1996: 412). Söz konusu inanışın kaynağına ve detaylarına ilişkin bilgileri *Mukaddime*'de bulmak mümkündür. İbn Haldun, Ebu Davud'dan aktardığı bir hadiste Medine'den çıkan bir adamın Mekke'ye kaçacağı, Mekkelilerin etrafında toplanarak onu Kâbe'ye getirecekleri, burada Rûkn ile Makam-ı İbrahim arasında ona biat edecekleri bilgisinin yer aldığını kaydeder (2007: I/584-585).

6. Mehdinin Ortaya Çıkış Şartları

Kaynaklara göre mehdiden bahseden hadis-i şeriflerde ve Ehl-i Beyt imamlarının beyânlarında mehdinin ortaya çıkış zamanı ile ilgili bazı alametler bildirilmiştir. Bu alametler -Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyamet alametlerini sınıflandırdığı yöntemine göre- gizli ve açık olmak üzere iki grupta değerlendirilebilir. İlki toplumsal yaşamdaki bozulmaya işaret eden gizli alametlerdir. Buna göre mehdi, yalanın, fitne, fesat, ihtilaf ve savaşların çoğaldığı; açlık, korku, cinayet ve vebanın arttığı; inançsızlığın hüküm sürdüğü; rüşvetin, fâizin helâl bilindiği; *Kuran*'dan yalnız ders, İslam'dan yalnız ad kaldığı; iyiliği buyurmanın, kötülüğe engel olmanın imkânı kalmadığı; namazın yitildiği, haram olan şeylerin hepsinin de helal tanındığı, zulmün yayıldığı, müminlerin yeise düştükleri, kan dökmenin önemsiz sayıldığı bir zamanda zuhur edecektir (Gölpınarlı, 1979: 226-227). İbrâhîm bin Bâli, *Hikmet-nâme* adlı ansiklopedik eserinde kıyamet alametlerinden de bahsetmiştir. Şairin mehdi ortaya çıkmadan önce yaşanacağını söylediği alametler şunlardır: İnsanların İslam dininin emir ve yasaklarına uymamaları; emanete sadakat gösteren, sözünde doğru, vefa sahibi, tuz ekmek hakkını bilen insanların azalması; anne-babaya isyanın artması; âlimlerin bildikleriyle amel etmemeleri; temel ahlaki ve insanî değerlere riayet eden insanların azalması; iyinin, doğrunun, güzelin hak ettiği değeri bulamaması vb. (Şeylan, 2018: 509, “12483-12495. beyitler”).

İkinci grup işaretler ise belirli bir kişiye ya da topluluğa veya belirgin ve somut bir olaya işaret eden açık alametlerdir. Buna göre; kendilerinden önce, mehdilik davası güdenler çıkacak, “nefs-i zekiyye (temiz kişi)” denen biri, Mekke-i Mükerrime’de, Rükün ile Makâm arasında şehit edilecek, bulaşıcı hastalıklarla birçok kişi telef olacak, halkın yarısından fazlasını kırıp geçiren savaşlar kopacak, “Süfyânî” denen bir zalim çıkacak, Mekke’yle Medine arasındaki Beyda çölünde adamlarıyla yere batacak, Ramazan ayı içerisinde uyuyanları uyandırıp uyanıkları korkutacak şiddetli bir ses mehdinin gelişini haber verecek, Güneş ile Ay birbiri ardınca tutulacaktır (Gölpınarlı, 1979: 226-227). Yine Emevî-Abbâsî çatışması, Emevî hâkimiyetinin sona ermesi, Hâşimoğullarından peygamberlik iddia eden on iki kişinin ortaya çıkması, Süfyânî, Hasenî, Mısri, Horasânî, Yemânî adlı kişilerin zuhuru, Beydâ ve Câbiye’nin batması, Türklerin el-Cezîre’ye, Bizans’ın Remle’ye kadar inmesi, Hz. İsa’nın nüzûlü ve güneşin batıdan doğması gibi alametler zuhur edecektir (İlhan, 1996: 412).

Açık alametlere ilişkin edebî eserlerdeki kayıtlar daha sınırlıdır. Bu husustaki en kapsamlı bilgiler İbrâhîm bin Bâli’nin *Hikmet-nâme*’sinde yer almaktadır. Buradaki bilgilere göre mehdinin zuhurundan önce Kahtan, Ebû Süfyân, Benevâsir gibi isimler İskenderiye, Mısır, Dımışk, Şam, Bağdad, İsfahan, Horasan, Azerbaycan ve Rum diyarını yakıp yıkacaktır. Ebû Süfyân’ın çıkışıyla Müslüman ülkelerinde zayıflık baş gösterecek, İslam dininin hâkimiyeti zayıflayacak, putlara tapanların küfrü yayılacaktır (Şeylan, 2018: 509-511, “12496-12513. beyitler”). Bir mevlid örneği olan *Zâdü'l-Me’âd*’da (15. yy) da kıyamet alametleri sayılırken önce gizli alametler sıralandıktan sonra mehdinin zuhurundan önce Rûm diyarından Benî Asfar’ın çıkıp

İslam dinini zayıflatacağı bilgisi verilmiştir: “Olıcak devr-i zamânuñ âhiri / Kim fesâd u fitneler tuta yiri // Rûm’dan ide Benî Asfar hurûc / Dîn-i İslâm ide ol demde urûc // Şevketi kalmaya İslâm ehlinüñ / Hürmeti hem götrüle nâm ehlinüñ // Geliser mehdî vü Deccâl ol zamân / Dahi Ye’cûc ile İsâ pâk-cân” (Tural, 2011: 605, “9716-9719. beyitler”).

7. Mehdiyi Bekleyiş

Edebî metinlerde mehdiyi müjdeleyen alametlerin yanında mehdiyi bekleyen insanların hissiyatını da görmek mümkündür. Edirneli Nazmî’nin (ö.1585) aşağıdaki beyitlerinde en temel şekliyle bu beklentiyi görmek mümkündür. Yaşadığı dönemde nizamı bozulan dünyanın zulüm ve fitneyle dolduğunu söyleyen Nazmî, mehdinin ortaya çıkma zamanının geldiği düşüncesindedir: “Cihân zulm ü fiten birle olupdur Nazmiyâ memlû / Zamânun âhiridür çıksa görseñ hazret-i mehdî” (Üst, 2018: 3291, “G 6202/5”); “Cihândan gitti iy Nazmî nizâm uş / Gele gibi tamâm ol devr-i mehdî” (Üst, 2018: 3377, “G 6364/5”).

İsmail Hakkı Bursevî, yukarıda metni verilen şiirinde insanların Muharrem ayını uğur tutarak fal açtıkları, falda da mehdinin zuhur edeceği müjdesinin çıktığı bilgisini vermiştir (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9”). Bu şiirdeki ifadelerden Müslümanların sürekli olarak bu yolda bir beklenti içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bâkî (1526-1600) de “kalmadı” redifli aşağıdaki şiirinde bu beklentiyi dile getirir. Devletin ileri gelenlerinde himmetin kalmadığını; lütuf, ihsan ve saadet sahibi kimsenin bulunmadığını söyleyerek zamaneden şikâyet eden şair, bütün bu olumsuzluklara son vermesi için mehdinin ortaya çıkmasını beklemektedir: “Ey gönül a’yân-ı devlet içre himmet kalmadı / Kimden umarsın kerem ehl-i mürüvvet kalmadı // Nefse nefsi oldı âlem her kişi hayrettedür / Kimseden hiç kimseye dermâna tâkat kalmadı // Ey dirîgâ lutf u ihsânüñ kapusun yapıldı / Zikri hayr olsun dinür sâhib-sa’âdet kalmadı // Gel zuhur it kandasın ey mehdî-i sâhib-kırân / Kim cihânda zâhir olmaduk alâmet kalmadı // Câhil ü nâ-dân olagör ister iseñ mertebe / Kim kemâl ehline Bâkî şimdi rağbet kalmadı” (Küçük, tarihsiz: 310-311, “G 542”).

Mehdinin dünya tarihinde koşulların en olumsuz olduğu bir zamanda dünyaya geleceği inancı yazarların/şairlerin söylemlerini ve beklentilerini şekillendirmiş gibidir. Yukarıdaki Bâkî’nin ve Nazmî’nin örnek beyitlerinde olduğu gibi pek çok şair-insanî bir refleksle- kendi yaşadığı zamanı, kaynaklarda tarif edilen insanlık tarihinin en kötü dönemi olarak görmüşlerdir. Pir Sultan’ın bazı şiirlerinde mehdinin zuhurunu gerektiren şartlar daha uç söylemler üzerinden ifade edilmiştir. Şair temelde diğer örneklerde olduğu gibi insanların iyiyi kötüyü bilip ayırt edemedikleri ve yoldan çıktıklarını belirtmiştir: “Mahlûk Deccâl oldu insân haşarı / Asla bilen yoktur hayır şeri” (Gölpınarlı ve Boratav, 2010: 54). Ancak dönem insanının/yaratıklarının insanlık tarihinin en büyük fitnesi olarak bilinen Deccâl’e benzetilmesi farklı bir durumdur.

Olumsuz koşullarda yaşayan insanlar, içinde buldukları durumdan kurtulmak için bir kurtarıcı olarak gördükleri mehdinin ortaya çıkmasını beklemeye başlamış-

lardır: “Mü’minlerüñ özi hep seni özler / Gözleri yollara bakuban gözler” (Vehbî, tarihsiz: 8a, “37/13ab”). Alevi/Bektaşî meşrep bir şair olan Vehbî, bir dörtlüğünde münkirlerin ve münafıkların gürûh-ı nâcîye karşı zulümlerini arttırdıklarını kaydeder. Şairin gürûh-ı nâcîden kastı -diğer şiirlerindeki kullanımlarından anlaşıldığı kadarıyla- Müslümanlar ve özellikle de Alevi/Bektaşî zümresidir. Bunların uğradıkları zulüm o kadar artmıştır ki beşikteki günahsız bebekler bile kendilerini kurtaracak olan mehdiyi çağırır olmuştur: “Sabîler beşikte çağırır mehdî / Gürûh-ı nâcînüñ artmada derdi / Münkir münâfikuñ fi’lleri azdı / Muhammed Ali’nüñ oğlu geliyor” (tarihsiz: 7b, “37/3”).

Âşık Ömer de benzer şekilde bir şiirinde (626/5) dünyanın düzeninin bozulduğunu, yağmur gibi yağın fitne ve fesadın her yeri kaplayıp taşıdığını, dünyada safanın kalmadığını belirterek bütün bu alametlerden hareketle mehdinin zamanının yaklaştığını belirtir. Buna ilaveten Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’in takipçisi olarak kendisinin de mehdiye tabi olup kötülükle savaşacağını belirtir: “Ömer çarhın sütünü oynadı ya çenberi şaştı / Ya bârân-ı fesâd ü fitne yağdı suları taşıtı / Safâ kalmadı bir yerde hevâ ye’cucu karcaştı / İmâm Mehdî-i devr-i zamânın vakti yaklaştı / Ana bin cân ile biz ser fedâyilerdenüz âşık / Hasen hakkı Hüseyin-i Kerbelâyilerdenüz âşık” (Ergun, 1936: 403).

Şiirlerde yer alan pek çok benzer beyitten Müslümanların sürekli olarak bu yolda bir beklenti içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Za’ifi (16. yy), zulmün karanlığının dünyayı kapladığını belirterek meselenin çözümünü “Keşke bu karanlığı aydınlığa çevirmek için Meryem oğlu İsa ile mehdi gelse” diyerek Hz. İsa’ya ve mehdiye tevdi eder: “Âlemi dutdı sitem zulmeti rûşen itmege / Gelse âdil mehdî vü İsi’bni Meryem kâşki” (Akarsu, 1993: 256).

Yaşanan olumsuzluklar nedeniyle devlet otoritesinden ümidini kesen Seyyid Nimetî (1610-1650) de kurtuluşu Hz. İsa’nın nüzulünde ve mehdinin zuhurunda görmüştür. Şair, beklentileri gerçekleşmezse zulmün ve karmaşanın daha da artacağından, insanların feryatlarının gökyüzüne ulaşacağından endişe etmektedir: “Nüzül itmez ise İsa ümidüñ kes bu devletten / Cihânda zulm ü âşûbuñ ne haddi var ne pâyânı // İrüp Hak’dan hidâyet ger hurûc itmez ise Mehdî / Çıkar ehl-i zemînüñ âsumâna âh u efgânı (Gülen, 2007: 142, “K13/56-57”).

Veysî (1561-1628) ise yukarıdaki şairlerden farklı olarak daha somut olaylara gönderme yapar. Çağmın ahlaksızlıklarından, kurumları yönetenlerin bilgisizliklerinden, rüşvetten, vicdan yoksunluğundan bahsettiği kasidesinin matla beytinde insanları “Eyâ ey kavm-i İstanbul bilüñ tahkik olun âgâh / İrişür nâ-gehân bir gün size kahr ile hişmu’llâh” şeklinde uyardıktan sonra hemen ikinci beyitte “Kıyâmet kopdı dünyadan siz el çekmez usanmazsız / Zamân-ı devr-i mehdîdür nüzül itmekte Rûhu’llâh” (Kut, 2005: 43) şeklinde bahsedeceği olumsuzlukların kıyametin habercisi olduğunu belirtir. Buraya kadar alıntılanan hemen bütün şiirlerde/beyitlerde –özellikle de Alevi/Bektaşî şairlerin şiirlerinde- mehdinin bir kurtarıcı olarak büyük bir iştiaqla beklen-

diği görülürken bu örnekte gelişleri kıyametin habercisi olduğu için Hz. İsa ve mehdiden korkulası alametler olarak bahsedildiği görülmektedir. Bu algı farkının sebebi şairlerin ve mensup oldukları toplumsal/mezhepsel/siyasal zümrelerin mehdi figürüne yükledikleri anlama ilgili olmalıdır. Bu bağlamda Veysi'nin -mehdiyi beklenen kurtarıcı olarak gören şairlerden farklı olarak- Osmanlı hanedanının hükümrانlığıyla bir sorunu olmayıp toplumsal yaşamda görülen aksaklıkların düzeltilmesini amaçladığı görülmektedir.

Veysi gibi Benderli Cesârî (ö.1829) de bir şiirinde mehdi beklentisini daha somut meseleler üzerinden dile getirir. Osmanlı-Rus Harbi'nde (1770 ya da 1789) kâtiplik yapan ve bu vesileyle ordu içerisinde yaşanan sıkıntıları yakından bilen şair -muhtemelen böyle zor bir zamanda- savaş hazırlıklarında eksiklik gösteren, askerlerin kıymetini bilmeyen zabıtların zulümlerinden, altın, gümüş peşinde koşan ve bu uğurda dünyayı harap eden devlet büyüklerinden, devlet aleyhine iş yapan insanlardan, tezkere alınmadan bir yerden bir yere gidilememesinden şikâyet eder ve “Devr-i mehdî kandadır irmez mi o sâhib-hurûc” (Akkuş, 2010: 459, “119/5b”) diyerek mehdi beklentisini dile getirir.

8. Mehdinin Zuhuru

Yukarıda anlatıldığı üzere mehdi, küfrün dünyaya egemen olduğu, zulmün arttığı, Müslümanların sıkıntıya düştüğü bir zamanda ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Söz konusu dönemde münkir ve münafıkların eziyetleri o kadar artar ve inananların çektikleri sıkıntılar o kadar çoğalır ki inananlar mehdinin yolunu gözlemeye başlarlar. Bu esnada şahın nefesi esmeye başlar ve sesi batıdan doğuya bütün dünyada duyulur: “Mağribden maşrika tuyulur sesi / Âşık olanlaruñ artar hevesi / Eser bu cihânda şâhuñ nefesi” (Vehbî, tarihsiz: 7b-8a, “37/4abc”). Bu durum, mehdinin ortaya çıkış zamanının yaklaştığının habercisi olmalıdır.

Mehdinin zuhuru da edebî eserlerde mucizevi bir şekilde tasvir edilmiştir. Onun ortaya çıkış vakti geldiğinde Cebrâil (a.s.) onun gelişini Sidre-i müntehadan haber verir: “Sidre müntehâdan eyit Cebrâ'il” (Vehbî, tarihsiz: 8b, “37/19c”). Geliş müjdesini alan insanlar onun için salat ve selam okurlar: “Mehdî sâhib-zamân yoldadır yolda / Er hak salât selâm okur şânında” (Vehbî, tarihsiz: 8b, “37/20”). Mehdi de arşta hutbe okur ve sonrasında dünyaya iner: “Arşda hutbe okur Mehdi gelince” (Vehbî, tarihsiz: 8b, “37/21a”). Söz konusu söylemler, mağarada saklanan mehdi inanişından farklı olarak, mehdinin gökten, Hak katından ineceği inanişını yansıtmaktadır.

İnsanların onun beklenen mehdi olduğunu anlayabilmeleri için bazı alametleri olacaktır. Zira tarihte mehdilik iddiasında bulunan pek çok sahtekâr ortaya çıkmıştır. Bu alametler sayesinde insanlar onu, bu sahte mehdilerden ayırabileceklerdir. Mehdilik alameti olarak başında saadet tacı, kaşında velilik nuru, yüzünde de Allah'ın nuru bulunacaktır: “Sa'âdet tâcını geymiş başdadur / Velâyetüñ nûri konmuş kaşdadur / Mehdinüñ vechinde nûr-ı Hak ayân / Tecellî eylemiş nûr cemâlinde” (Vehbî, tarihsiz: 8a-8b, “37/9bc, 15a, 20c”). Mehdinin kaşında bulunacağına inanılan nur alameti,

Hız. Peygamber'in iki kürek kemiği arasındaki nübüvvet mührünü hatırlatır. Alametin konumu da Deccâl'in kaşlarının arasında veya alnında "küfr" veya "kâfir" yazısının bulunmasıyla benzerlik gösterir. Başındaki tac ve alnındaki nur onun beklenen mehdî olduğunu gösteren işaretler olacaktır. Bu alametler -ve benzerlikler- mehdinin yüceliği pekiştirme amacı taşır.

Vücutundaki bu alametlerin dışında onun yüceliğini gösteren başka bazı hususlar da olacaktır. Bu çerçevede mehdinin adının özellikle İslamî düşünce sistemi içerisinde önem atfedilmiş olan şahsiyetlerle birlikte anıldığı dikkati çekmektedir. Mehdiden bahseden bütün kaynaklarda onun Hz. İsa'yla birlikte insanlık tarihinin en büyük fitnesi olarak görülen Deccâl'e karşı mücadele edeceği yolundaki kayıt mehdîyi önemli bir figür hâline getirmiştir. Bazı edebî eserlerde bu yolda -hatta bunu aşan-başka söylemlere de rastlamak mümkündür. Kimi şiirlerde mehdî, şahlık/hükümdarlık makamına oturtularak mehdinin Hz. İsa'yı kendisine vezir yapacağı kaydedilmiştir: "İsâ Peygâm-beri vezîr dikince" (Gölpınarlı ve Boratav, 2010: 239); "Vezîr-i hakikat İsâ peygam-ber" (Vehbî, tarihsiz: 8a, "37/16b"). Şairler bu söylem üzerinden mehdîyi peygamberlik makamının üstünde bir konuma yerleştirir. Onun ayrıca Hz. Ali'nin muhibbi olan dokuz veziri daha olacaktır: "Tokuz vezîri var şîr-i Yeždânî" (Vehbî, tarihsiz: 8b, "37/22c"). Nasıl ki Kanber, Hz. Ali'nin yanında hizmetkârlık yapmışsa -inanç sistemimizde çok önemli ve özel bir yere sahip olan- Hızır (a.s.) ve İlyas (a.s.) da mehdinin hizmetkârlığını yapacaklardır: "Hızır İlyâs anun yanında Kanber" (Vehbî, tarihsiz: 8a, "37/16a"). Devecisi de esasen deve çobanlığı yapan, aynı zamanda İslam tarihinin önemli isimlerinden biri olan Veysel Karanî olacaktır: "Devecisi anuñ Veysü'l-Karânî" (Vehbî, tarihsiz: 8b, "37/22b").

Mehdî ortaya çıktıktan sonra kendisinin "cihanın mehdîsi, müminlerin emiri ve zamanın sahibi" olduğunu ilan eder. İnsanları davası etrafında toplanmaya davet eder: "Kıla da'vâ ki mehdî-yi cihânam / Emîr-i mü'minân sâhib-zamân" (Şeylan, 2018: 511, "12516. beyit").

Mehdiye ilk olarak -bir rivayete göre ellisi kadın- üç yüz on üç kişi (Bedir savaşında bulunanların sayısınca) Kâbe-i Muazzama'nın dibinde biat edecektir (Gölpınarlı, 1979: 226-227; İlhan 1996: 412). Mehdinin ortaya çıktığını gören her milletten/meşrepten insan (73 fırka), onun sancağı altında toplanıp ona tabi olacaktır. Burada yapacakları seçimle insanların mümin mi yoksa münafık mı oldukları ortaya çıkacaktır. Mehdiye tabi olanlar mümin, uymayanlarsa münafık olarak ayrılacaktır: "Yetmiş üç fırka başda derilür / Münkîr münâfıkdan mü'min seçile" (Vehbî, tarihsiz: 8a, "37/10c, 11a").

9. Mehdinin Ordusu

Mehdinin varlık sebebi, küfürle ve küfrün olumsuz etkileriyle savaşmaktır. Bu savaşlarda mehdinin emrinde doksan bin Horasan erinden oluşan bir ordu bulacaktır: "Doksan biñ er Horâsân'dan kopunca" (Gölpınarlı ve Boratav, 2010: 239); "Horâsân'dan gelür bil toksan biñ er" (Vehbî, tarihsiz: 7b, "37/2a"). Siyah sancaklı,

belleri kemerli, elleri kılıçlı bu erlerin gönülleri Hz. Alî'nin sevgisiyle dolu olacaktır: “Horâsân'dan gelür bil toksan biñ er / Sancakları kara billeri kemer / Zü'l-fekâr destinde sırrında Haydar” (Vehbî, tarihsiz: 7b, “37/2bcç”).

Abdülbaki Gölpınarlı, yukarıda bahsedilen Horasan'dan belirecek siyah bayrakların mehdi inancının temelinde olmadığını, mehdiyi kendi hanedanlarıyla ilişkilendirmek isteyen Abbasîler tarafından uydurma hadislerle inanışa sonradan eklendiğini iddia eder (1979: 203). Ancak yine de başka şairlerin şiirlerinde de benzer söyleyişler görülür. Askerlerin sayısı bazen yetmiş bin bazen de doksan bin vb. olarak değişmekle birlikte ordunun Horasan erlerinden oluşacağı inanışı sürekli tekrar edilmiştir.

Horasan erlerinin dışında, mehdiye yardım ettiğine inanılan bir diğer güç de meleklerdir. İleride değinileceği üzere mehdi ve ordusuna iki farklı mücadelede yetmiş bin ve üç yüz bin melek yardıma gelmiştir. Ayrıca meleklerden başka Hz. İsa da mehdinin imdadına koşmuştur.

10. Mehdinin Küfürle Mücadelesi

Şiirlerde mehdinin dünyada yapacaklarıyla ilgili ayrıntılara yer verilmiştir. Mehdinin yapacakları, kötülüğü yok etmek ve toplumsal düzeni sağlamak için gireceği mücadeleler olmak üzere iki grupta değerlendirilebilir. Mehdi ilk grupta değerlendirilebilecek pek çok savaş verecektir. Zira mehdi ortaya çıkmadan önce Müslümanları zor duruma düşüren birçok önemli olay yaşanacaktır. İbrâhîm bin Bâlî'ye göre mehdi öncesi dönemde Yemen'den Kahtan adında biri çıkıp birçok ülkeyi yakıp yıkacaktır. Sonrasında Ebû Süfyân batıdan gelerek İskenderiye, Mısır, Dımeşk, Şam, Bağdad, İsfahan, Horasan, Azerbaycan ve Rum (Anadolu) topraklarını ele geçirecektir. Ebû Süfyân'ın çıkışıyla Müslüman ülkelerinde zayıflık baş gösterecek, sonrasında Benevâsir isminde biri çıkıp Şam'a kadar olan bütün ülkeleri yakıp yıkacaktır (Şeylan, 2018: 508-511, “12496-12513. beyitler”). Bundan sonra Müslümanlara en büyük zararı verecek olan “Benî Asfar” denilen zalim bir topluluk orataya çıkacaktır. *Zâdü'l-Me'âd*'da Benî Asfar ortaya çıkınca İslam dininin hükümlerinin ortadan kalkacağı belirtilmiştir: “Rûm'dan ide Benî Asfar hurûc / Dîn-i İslâm ide ol demde urûc // Şevketi kalmaya İslâm ehlinüñ / Hürmeti hem götrüle nâm ehlinüñ” (Tural, 2011: 605, “9717-9718. beyitler”). Mehdinin ilk mücadelesi işte bu Benî Asfar kavmine karşı olacaktır. İbrâhîm bin Bâlî, pek çok kaynakta mehdi ile birlikte adı anılan bu Benî Asfar kavminin Rûm diyarındaki Engürüs ulusu olduğunu belirtmiştir: “Benî Asfar dimişler şol ulusdur / Ki adı Rûm ehli içre Engürüs'dür” (Şeylan, 2018: 511, “12513. beyit”). Vehbî, mehdinin Benî Asfar'la olan savaşında üç yüz bin meleğin inananların yardımına koştuğunu belirtir. Mehdinin ordusu bu meleklerin de yardımıyla Benî Asfar'ın kasrını yıkarak bu zalim topluluğu yok eder. Benî Asfar'ın yok edilmesiyle “kızıl elma” yolu açılır ve bu yolda yürümek için İslam ordusu kurulur: “Üç yüz biñ melâ'ik imdâda gelür / Kâfir Benî Asfar'uñ kasrı yıkılır / Kızıl almaya hem ordu kurulur / Muhammed Alinüñ oğlu geliyor” (tarihsiz: 8a, “37/5”).

İbrâhîm bin Bâli'ye göre Mekke'den zuhur edecek olan mehdi, Şam'ı ele geçirip ordusuyla birlikte Rûm diyarına doğru yürüyüşe geçecektir. Anadolu topraklarında karşısına çıkacak olan kâfir askerlerini hezimete uğratıp askerlerin mallarını ganimet olarak alacaktır: “Ala Şâm'ı yürüye mülk-i Rûm'a / Haber ola hemân-dem terk-i Rûm'a // Çıkuban karşılaya Rûm anı / Kıla anuñla bir ceng-i girânı // Düşe kâfir çerisine hezimet / Kılalar mâlın anlaruñ ganîmet” (Şeylan, 2018: 511, “12518-12520. beyitler”).

Kâfir ordusunu yenilgiye uğratan mehdi bundan sonra Kostantiniyye'yi fethedip tekfuru öldürecek: “Vara Kostantiniyye üzre encâm / O şehri feth kıla şâh-ı İslâm // Tutup tekfûrını katl ide anuñ / Harâb ide derini ol mekânuñ” (Şeylan, 2018: 511, “12521-12522. beyitler”).

Böylelikle mehdi bütün dünyayı fethedecektir: “Câ-be-câ feth ider cümle cihânı” (Vehbî, tarihsiz: 8b, “37/22a”). Bütün ülkeleri egemenliği altına alacak ve bütün hükümdarlar da onun hükümrânlığı altına girecektir: “Musahhar yedinde her şâh-ı kişver” (Vehbî, tarihsiz: 8a, “37/16c”).

Vehbî, mehdinin söz konusu savaşlarının sonunda yeryüzünde sadece gürûh-ı nâcînin kalacağını ve on iki imamın devrinin başlayacağını belirtir: “Yetmiş üç fırka başda derilür / Yetmiş iki gider birisi kalur / On iki imâmuñ demi sürilür // Çâr etrâfda kalur gürûh-ı nâcî / Açılur süfresi yanar sirâc” (tarihsiz: 8a, “37/11abc, 12ab”). Yükarıda da belirtildiği üzere şairin gürûh-ı nâcîden kastı -diğer şiirlerindeki kullanımlarından anlaşıldığı kadarıyla- Müslümanlar ve özellikle de Alevi/Bektaşî zümresidir. Hâlbuki diğer kaynaklarda bu süreçte İslâm'ın bütün dünyaya egemen olacağı ve herkesin Müslümanlığı seçeceği kaydedilmiştir.

Mehdi kötülükle olan savaşı kazanınca yeryüzünde ideal bir dönem yaşanacaktır. Vereceği mücadelelerle küfür evini yıkıp İslâm'ın binasını yapacak ve böylece yeryüzünde hakkı, hakikati ikame ederek küfrü perişan edecektir. Yeryüzüne adaletini yayacak zalimleri yok edecektir: “Yapa İslâm'ı yıka dâr-ı küfri / Getüre hakkı ide zârf küfri // Yüride adlini rûy-ı zemîne / Bıraka zulm ehlini enîne // Götüre zulm esbâbın milelden / Gidere cevri râhın her mahalden” (Şeylan, 2018: 511-512, “12523-12525. beyitler”).

Mehdi verdiği mücadelelerle yeryüzünden küfrü temizleyince İslâm dini taze bir can bularak yeniden bütün hakikatiyle dünyaya hâkim olacaktır: “Gelür mehdi ider tathîr cihânı / Bulur ol günde bu dîn cân-ı tâze” (Doğan, 2013: 120, “G120/2”).

Mehdinin hâkimiyetinde dünyada cehalet ortadan kalkar, irfân egemen olur. İnsanlar hakikat ilmine ererler: “Cehâlet mahv olur irfân tanılır / Âdemde hakikat ilmi okunur” (Vehbî, tarihsiz: 8a, “37/17ab”). Zira o, şeriatin ve tarikatın önderi, marifetin ve hakikatin rehberi, müminlerin kalbinin enveridir. İyiliğin ve cömertliğin kaynağıdır: “Şerî'at tarikat serveri sensin / Ma'rifet hakikat reh-beri sensin / Mü'minüñ

kalbinüñ enveri sensin / İnâyet kânıdır ol sâhib-ihsân” (Vehbî, tarihsiz: 8a, “37/14abc, 15c”).

Mehdinin hükümranlığı altında dünyada ideal bir dönem yaşanırken aniden yeryüzünü bir duman kaplayacaktır. Bu duman kırk gün boyunca etkisini sürdürecektir. Sonrasında Deccâl ortaya çıkacaktır. Deccâl, insanlık tarihinde görülecek en büyük fitnedir. Çeşitli yöntemlerle insanları kandırarak etrafına çok sayıda taraftar toplayacaktır. Müslümanlarsa ondan kaçıp Kudüs’te toplanacaklardır (Şeylan, 2018: 512-513, “12526-12546. beyitler”). Yeryüzünde hâkimiyetini sağlamayı amaçlayan Deccâl, mevcut düzeni sağlamış olan ve hâlihazırda hükümrân olan mehdiye karşı mücadeleye girişecektir. Mehdi, Deccâl ile olan mücadelede başarısız olarak kaçıp Kudüs’e gelecektir. Kudüs’te toplanan Müslümanlar, Deccâl’e karşı bir savunma hattı oluşturacaklardır. Mehdi böyle çaresiz bir durumdayken Allah, Rûhu’l-Emîn’e (Cebrâil) Rûhullâh’ı (Hz. İsa) yeryüzüne indirmesini ve yetmiş bin meleğin de ona eşlik etmesini emredecektir. Böylelikle Hz. İsa, Deccâl’i öldürüp fitnesini de ortadan kaldıracaktır : “Yüriye mehdî-y-ile uğraş ol / Niçe dem ceng ide vü uğraş ol // Kaçuban Kuds’e düşe mehdî encâm / Hisâr ola orada ehl-i İslâm // Bu hâl içinde iken şâh mehdî / Haber ola ki gökden İsa indi // Hudâ emr eyleye Rûhu’l-Emîn’e / Ki Rûhu’llâh’ı alup gökden ine // İncek yire ol âli-sirişte / İne yanınca yitmiş biñ ferişte // Helâk ide gelüp Deccâl’ı İsa / Arına fitnesinden dâr-ı dünyâ” (Şeylan, 2018: 513-514, “12547-12552. beyitler”).

Hz. İsa’nın mehdi ile olan münasebeti, konu ile ilgili dinî ve edebî kaynaklarda mutlaka söz konusu edilen bir husustur. Mehdi ile ilgili hadislerde onun, Deccâl’i öldürmede Hz. İsa’ya yardım edeceği bilgisi vardır (Ahmed Bican, tarihsiz: 3/750-751). Rivayetlere göre ahir zamanda Deccâl’in kötülüğü dünyaya egemen olunca Hz. İsa, bir sabah Şam’daki Ak/Beyaz Minare’ye (Emeviyeye Camisi) inecektir. Bu inanışı bütün detaylarıyla şiirlerde görmek mümkündür. Süheylî ve Hayâlî de aşağıdaki beyitlerinde bu konuyu işlemişlerdir: “Âhir zamânda oldu meger şehr-i Şâm’da / İsa’yı zemîne inmek için Ak Menâre subh (Harmancı, 2017: 50, “K17/7”); “Olalı câmi-i Şâm’a Menâre-i Beyzâ / Firâk-ı subh-ı Mesîhâ-deme çer kandil” (Tarlân, 1945: 266, “G Lam_16/4”).

16. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış olan kıyamet alametlerinin anlatıldığı *Tercüme-i Cifri’l-Câmi* adlı eserde bu sahne resmedilmiştir. Tasvirde iki meleğin Hz. İsa’yı kollarından tutarak minarenin şerefesine indirdikleri görülmektedir (Resim 1).

Resim 1: Hz.İsa'nın iki melek eşliğinde nüzulü (*Tercüme-i Cifri'l-Câmi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 6624)

Hız. İsa pek çok mücadeleden sonra Deccâl'i mızrakla göğsünden vurarak öldürür. Böylelikle mehdi de Deccâl'in şerrinden kurtulmuş olur. Zamanlama konusunda kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte, muhtemelen Deccâl tehlikesi ortadan kalktıktan sonra, Hız. İsa ile mehdi Beytü'l-Makdis'te sabah namazı için bir araya gelirler: Bes âhir mehdi vü İsâ geleler / Şu Beytü'l-Makdis üzre cem' olalar (Şeylan, 2018: 514, "12556. beyit").

Envârü'l-Âşıkîn'de (1451) mehdinin imamlığı -peygamber olması sebebiyle- önce Hız. İsa'ya önereceği, Hız. İsa'nınsa "Sen Hız. Peygamber'in oğlusun." diyerek imamlığı mehdiye bırakacağı belirtilmektedir (Ahmed Bican, tarihsiz: 3/750-751). Böylelikle mehdi imam olacak, Hız. İsa da ona uyararak namazını kılacaktır: "İmâm ol dir ana mehdi o demde / Sen ol dir hem uyar ol pîş-bâza" (Doğan, 2013: 120, "G120/4"); "Salât-ı subh için İsâ gele ol / İmâmet ide mehdi vü uya ol" (Şeylan, 2018: 514, "12557. beyit").

11. Mehdi Sonrası Dönem

Kaynaklarda mehdi sonrası dönem hakkında da çeşitli bilgiler bulunmaktadır. İbrâhîm bin Bâlî, Deccâl ortadan kalkınca Hız. İsa'nın dünyaya nizam vereceğini, mehdininse Çin tarafına gideceğini kaydeder. Mehdi burada evlenecek ve bir oğlu dünyaya gelecektir. Bundan sonra da yeryüzünde başka bir canlı doğmayacaktır. Mehdi bu süreçte yedi, sekiz ya da dokuz yıl yaşayacaktır: "Rivâyetdür ki mehdi-yi zamâne / Ola âhir Çîn arzına revâne // Hem evlene bir oğlu toga encâm / Diyeler Hâtem-i Evlâd aña nâm // Hem andan soñra giçe tül-ı devrân / Dahı hayvândan togmaya insân // Yidi yıl yâ sekiz yıl yâ tokuz yıl / Yaşaya didi mehdi ehl-i te'vîl" (Şeylan, 2018: 515, "12567-12570. beyitler").

12. Mehdi Etrafında Oluşan İmajlar

12.1. Siyasi Figür Olarak Mehdi

Kaynaklardaki mehdi ile ilgili bilgiler genel olarak bu şekildedir. Ancak tarihsel süreçte bakıldığında ne İslam dünyasında ne de diğer inanışlarda mehdi inancının hiçbir zaman siyasi ve mezhebî çatışmalardan âri olmadığı görülmektedir. Zira mehdi, kitleleri peşinde sürüklemeye potansiyeline sahip çok güçlü bir figürdür. Mehdinin mutlak iyiliğin, doğruluğun, hakikatin temsilcisi olarak kabul edilmiş olması, onu ve taraftarlarını doğrudan İslam dünyasının hâkim gücü hâline getirmektedir. Onun karışıklığı, mücadele edeceği kişinin ve taraftarlarının da küfrün ve kötülüğün odağı olarak görülmesi için yeterli olacaktır. Her dönemde mehdinin bu gücünden yararlanmak isteyen pek çok kişi mehdilik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Birçok siyasi oluşumun, dinî/tasavvufi zümrenin, mezhebin vb. mensupları, topluluğun liderini mehdi olarak kabul etmişlerdir. Karşılarında rakip olarak gördükleri siyasal akımları ve inanışları da Deccâl ilan etmişlerdir. Böylelikle mehdi ve Deccâl etrafında oluşan inanışların gücünden faydalanarak rekabet ettikleri sahada rakip oluşumları bertaraf edip kendilerini hâkim konuma yükseltmek istemişlerdir.

Bu türden siyasi söylemler, tespit ettiğimiz örnekler arasında en yoğun olarak Alevi- Kızılbaz şairlerde görülür. İnan şahlarını mehdî olarak gören bazı şairler, Osmanlı-İran çekişmesinde İnan'ın tarafını tutarak Osmanlı hükümdarlarını Yezîdlikle ve zalimlikle itham etmişlerdir. Şiirlerinde de beklemedikleri mehdinin bir gün ortaya çıkarak mevcut düzene son vereceğini dile getirmişlerdir. Pîr Sultân Abdâl'in oğlu olduğu söylenen ve 1527'deki Şah Kalender isyanına katılmış olan Pîr Alî'nin (16. yy) aşağıdaki nefesi buna bir örnektir:

Osmânlu yanına kalır mı sandın
Nice intikâmlar alınsa gerek
Mehdî çıkar ise nic' olur hâlin
Heybetli küsleri çalınsa gerek

Gâzî mehdî bir gün Uruma çıkar
Yezîd kalesini hem burcun yıkar
On iki imâmın sancağın çeker
Kırmızı tâc ile salınsa gerek

Sanma ki Osmânlu yanına kalır
Tanrının arslanı Şah oğlu gelir
Darb ile elinden tahtını alır
Harâbende erkân sürülse gerek

Yezîd göze almış ol güzel Şâhı
Muhammed Alî'dir anın yardağı
Alim dünyâyâ gelirse bir dağı
İşiden Yezîdler yerinse gerek

Bir gün bu dünyânın sâhibi gelir
On iki imâmın hakkını alır
Yezîdler aradan hep telef olur
Mü'minlerin hâli sorulsa gerek

Pîr Alî der mehdî ciğer yanığ
Kırmızıdır donu yeşil sancağı
Düzelim koşalım bahçeyi bağı
Yezîdler aradan sürülse gerek (Gölpınarlı ve Boratav, 2010: 8)

Pîr Sultân Abdâl'in şiirlerinde de bu türden söyleyişler mevcuttur: “Münkirlerin sarâyını bozalım / Yıkalım bakalım nic' olsa olsun”, “Mehdi Dedem gelse gerek/.../ İntikamın ala bir gün”, “Mehdî alır imamların kanını” (Gölpınarlı ve Boratav, 2010: 54, 55, 57). Onun ve başka şairlerin bu tür söyleyişlerinde Osmanlı yönetimine karşı bir isyan ve maruz kaldıklarını düşündükleri zulme karşı duruş havası hâkimdir. Şiirlerde dikkati çeken başka bir husus da Osmanlı yönetimine ve ona tabi olanlara karşı geliştirilen söylemlerin niteliğidir. Şiirlerdeki ifadelerin kimi zaman eleştiri sınırını aşarak kin ve nefret söylemine dönüştüğü görülmektedir. Bu durum söz konusu söy-

lemlerin duyguları ifade etmenin yanında bir propaganda amacı taşımasıyla da ilişkili olabilir. Mürüvvet Harman, *Tercüme-i Cifrü'l-Câmi*'deki (1597-98) minyatürlerde Deccâl ve taraftarlarının “Kızılbaş” ve heterodoks dervişlere benzetilerek çizildiğini belirtmiştir. Bu durumun da dönemin yazılı kaynaklarındaki söz konusu zümrelerle ilgili bakış açısına uygun olduğunu not etmiştir (Harman, 2015). İki devlet arasındaki büyük oranda mezhepsel farklılıklar üzerinden sürüp giden mücadelede yaşanan acılar her iki tarafın mensuplarının zihin ve gönül dünyasına tesir etmiştir. Bu hissiyatın etkisiyle bir taraftan yaşadıkları acıların sebebi olarak gördükleri şahısları ve taraftarlarını, insanlık tarihinin görüp görebileceği en kötü varlık olan Deccâl'e ve ordusuna benzeterek yaşadıkları duygusal çalkantıları teskin etmeye çalışmışlardır. Bir taraftan da kayıplarının oluşturduğu duygusal boşluğu doldurması amacıyla ve gücünün yetmediği düşmandan öcünü alması için manevî bir hâmi arayışına girişmişlerdir. Ayrıca yaşadıkları acıların tekrarlanmaması için de güvenlik ihtiyacını karşılayacak güçlü bir devlet otoritesi ile lider iradesi talep etmeye başlamışlardır. Bu gibi zorlu şartlar, devleti yöneten maddi güç ile mehdinin manevi gücünün toplum muhayyilesinde birleştirilmesi için uygun bir ortam sunar. Bu durum, Sarıkçıoğlu'nun vurguladığı “her dinin ve toplumun mehdî ve Deccâl inancının kendisine has olduğu ve inancın oluşumunda kendi tarihî, sosyolojik ve psikolojik şartlarının belirleyici olduğu” fikrine de uygundur (1997: 16-18).

Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı devletinin resmen Sünnî bir devlet olmasına rağmen, kendi güvenliğine karşı bir tehdit oluşturmadığı sürece, Sünnilik dışı inançlara karşı herhangi bir dışlayıcı tavır sergilemediğini belirtir. Ancak XVI. yüzyılda Safevî devletinin Osmanlı topraklarında giriştiği yoğun Şii propagandanın siyasal boyut kazanarak güvenliği ve toplumsal düzeni sarsıcı ciddi bir mahiyet kazanmasının devleti ziyadesiyle endişeye sokarak karşı bir Sünnî propaganda ve baskının yolunu açtığını kaydeder. Örneğin; Osmanlı yönetimi kendisini mehdî ilan eden bir Kalenderî dervişinin 1492 yılında Arnavutluk seferi sırasında II. Bayezit'e suikast girişiminde bulunmasına kadar Kalenderîlere oldukça müsamahakâr bir tavır takınmıştır. Suikast girişiminden sonra yönetimin sıkı takibat ve sürgün politikasına muhatap olan Kalenderîler yeni bir politik dayanak arayışına girmişler ve XV. yüzyılın ikinci yarısından beri yoğun bir faaliyet içerisinde olan Şii-Safevî propagandayla temas etmişlerdir (2011: 88-89, 146-150). Fikirleri, söylemleri ve eylemleri sebebiyle Sünnî akide çizgisinin dışına çıkan ve bu sebeple takibata uğrayan tasavvufî zümreler - özellikle Melâmîler ve Kalenderîler- içerisinde sık sık kendisini mehdî ilan ederek etraflarına topladıkları zayıf ekonomili, sosyal yapısı itibarıyla daha heterodoks inançlara bağlı köylü ve konar-göçer kesimden oluşan bir sosyal tabana yaslanan inananları ile birlikte isyana kalkışmışlardır. Osmanlı tarihinde Babailer (1240), Şeyh Bedreddin (1416), Şahkulu (1511), Nur Ali Halife (1512), Şah Velî (1520), Şah Kalender (1527) gibi başlıca isyanlar mehdilik güdüsüyle taraftar bulmuştur (Ocak, 2010: 100-110). Ocak, bu propaganda sürecinde yaygın bir dergâh ağına ve geniş bir zümreye sahip

olan Bektaşilerin Osmanlı yönetiminin yanında yer alarak bir emniyet subapı görevi üstlendiğini belirtir (2011: 87-89).

Bu bağlamda kimi şiirlerde devrin yöneticilerinin mehdi olarak tavsif edildiği görülmektedir. Bu tür kullanımlarda mehdi, dinî bir motif olmaktan ziyade memduhun benzetilene durumundadır. Ancak yine de bu memduh, bir dinin veya mezhebin temsilcisi olmaktan ârî değildir. Bu tür kullanımlarda mehдинin kötülüklerle dolu olan dünyayı adaletle dolduracak hükümdar olarak takdim edilmesi, antik doğudaki krallık ideolojisinin sonraki dönemlerde “kral-mesih” [mehdi-hükümdar] şeklinde yaşamaya devam ettiği yolundaki görüşü (Gustav Mensching, 1994: 36’dan ve Helmer Ringgren 1987: 469’dan aktaran Baybal, 1999: 82) doğrular niteliktedir.

Yaptığımız taramalarda klasik dönem şiirlerinde en çok mehdi olarak takdim edilen devlet yöneticilerinin Osmanlı hükümdarı II. Bayezit (1481-1512) ile Safevi devletinin kurucu hükümdarı Şah İsmail (1501-1524) olduğu görülmüştür. Yine II. Bayezit’in kardeşi Cem Sultan ve Şah Tahmasb da çok sayıda şiirde mehdi olarak tavsif edilmiştir. Tarihî kaynaklara bakıldığında bu durumun tesadüf olmadığı, dönemin siyasi gelişmeleriyle çok yakından ilişkili olduğu dikkati çekmektedir. Zira bu dönem, Osmanlı-Safevi çatışmasının başladığı ve en ateşli süreçlerinin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı ve Safevi devletleri, Sünni ve Şii inancın temsilcisi ve aynı zamanda sınır komşusu iki devlet olarak hâkimiyet alanlarını genişletmek için yüzyıllar boyu devam eden bir çatışma içerisinde olmuşlardır. Bu çatışmalar sadece orduların mücadelesiyle sınırlı kalmamış her iki devletin sınırları içerisinde yaşayıp rakip devletin taraftarı olan gruplar üzerinden de sürüp gitmiştir. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Şii düşüncesinden etkilenmiş Safevi taraftarı gruplar, müteaddid defalar isyan girişiminde bulunmuşlardır. Özellikle Safevi devletinin kuruluş dönemine tekabül eden 16. yüzyılın başlarında iki devletin taraftarları arasındaki çatışmalar zirveye ulaşmıştır. Çatışmaların yoğunlaştığı dönemlerde de insanlar -aşağıda örnekleri görüleceği üzere- ya kendi hükümdarlarını mehdi ilan etmişler ya da vadedilen mehdiyi beklemeye başlamışlardır. Örneğin; İsmail Hakkı Bursevî, *Dîvân*’ında Muharrem ayını işlediği şiirinde dönemin sıkıntılı ortamı hakkında bilgi verdikten sonra yeni yılda mehдинin zuhurunu beklediğini belirtir. Beklentisinin gerekçesini de 1723 yılında başlayıp 1727 yılına kadar devam eden Osmanlı-İran savaşının toplumundaki yıkıcı etkileri olarak gösterir. Böyle bir ortamda da 1725 yılında kaleme aldığı bu şiirinde, mehдинin ortaya çıkıp savaşı kazanmalarına yardım ederek Osmanlı toplumunu huzura kavuşturmasını bekler (Yurtsever, 2000: 323, “G323/3”).

Safevilerle ve Anadolu’daki Safevi taraftarlarıyla mücadele eden bir diğer hükümdar da Yavuz Sultan Selim’dir. Safevi tehlikesini bertaraf eden Yavuz Sultan Selim olduğu hâlde ilginç bir şekilde şiirlerde II. Bayezit kadar mehdi olarak tanımlanmamıştır. Bu durum, Yavuz’un Şii tehdidine karşı izlediği politikayla ilgili olmalıdır. II. Bayezit, Safevi tehdidine karşı uzlaşmacı bir politika izlemişken Yavuz, tehdidi ortadan kaldırmak için mücadele etmiş ve Çaldıran Savaşı’yla büyük oranda etkisiz hâlde getirmiştir. Yavuz bu mücadelesiyle bir yönetici olarak halkın beklentilerini kar-

şılmış olmalıdır. Bu durumda da Osmanlı cenahındaki insanların mehdîyi beklemek için bir nedenleri kalmamıştır. Hâlbuki II. Bayezit döneminde Safevilerin telkin ve destekleriyle Anadolu’da birçok isyan çıkmıştır. Şahkulu ve Nûr Alî gibi isyanlarda bütün Anadolu yangın yerine dönmüştür. Söz konusu isyanlarda büyük acılar çekmiş Osmanlı insanı -yukarıda bahsedildiği üzere- psikolojik bir ihtiyaç olarak sığınacak bir mehdî beklemeye başlamıştır.

Nimetullah Kışverî (15. yy), bir murabbasında Şah İsmail’i ahir zamanın mehdîsi olarak kabul ettiğini, dinin Kâbe’si olarak gördüğü dergâhına da yüz sürdüğünü belirtmiştir: “Kelmîşem ümmîd ilen şâh-ı cihân dergâhına / Ka’be-i dîn Şâh İsmâ’îl Han dergâhına / Yüzlenip-men mehdî-i âhir zamân dergâhına / Hây bigim hây pâdişâhım hây güzel hanım benim” (Demirci, 1994: 288-289’dan aktaran Macit, 2017: 34).

Pek çok şiirde benzer söyleyişlere rastlamak mümkündür. Ancak Şah İsmail, şiirlerinde kendisinin mehdî olduğuna dair bir iddiada bulunmaz . Hatta tam tersine kendisinin de mehdinin emrine gireceğini ve onu kendine rehber edineceğini ilan eder: “Muhammed Mehdî-i sâhib-zamânûn / Mutî’em emrine fermân-beriyem” (Macit, 2017: 240); “Muhammed Mehdîdür bugün ki sırr-ı evliyâ bî-şek / Tarîk-i dîn-i İslâm’a bize ol reh-nümâ geldi” (Macit, 2017: 256).

Yukarıda bahsettiğimiz üzere II. Bayezit birçok şiirde mehdî olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede Ahmed Paşa’nın (1426-1496) aşağıdaki beytinde Allah’ın yer-yüzündeki gölgesi, dünyanın hükümdarı, tahtın güneşi olarak takdim edilmiş olan II. Bayezit, bunlardan başka, zamanın mehdîsi olarak da sunulmuştur: “Zill-ı Yezdân âfitâb-ı taht Sultân Bâyezîd / Mehdî-i devr-i zamân ü dâver-i rûy-i zemîn” (Tarlan, 1992: 55, “K 23/27”).

II. Bayezit’in adaletli yönetimine vurgu yapan Ahmed-i Rıdvân (1528-38?), onun köhne dünyayı yenileyerek mehdinin önüne geçtiğini ifade etmiştir: “Âlemi adliyle kıldı nev-bahâr // Adl ile köhne ribâtı kıldı nev / Mehdî-i devrâna oldı pîş-rev” (Yılmaz, 2006: 184, “1705a, 1703. beyitler”). Sonrasındaki beyitte mehdinin İslam dininin hükümlerini dünyada yeniden hâkim kılacağı inancına gönderme yaparak Sultan Bayezit’in dini ihyâ ettiğini belirtmiştir: “Mustafâ’nuñ kıldı ihyâ dînini” (Yılmaz, 2006: 184, “1704a”).

Karamanlı Aynî (1491-94?), Cem Sultan’ı methettiği kasidesinde mehdî ile ilgili iki farklı benzetme kullanmıştır. “Her kime mehdî bigi tâli’ düşer burc-ı cedy / Rub’-ı meskûna ider sultân-ı nîk-ahter cihân” (Mermer, 1997: 131, “K 22/30”) beytinde mehdî ile “burc-ı cedy (oğlak burcu)” arasında bir ilgi kurulmuştur. Tesis edilen ilginin temelini mehdinin “uğur, baht, talih” gibi olumlu kavramlarla ilişkilendirilmesi oluşturmuştur. Hemen sonrasındaki beyitte de şair bu kez inanışa ilişkin herhangi bir detay vermeksizin memdûhunu mehdî olarak takdim etmiştir: “Mehdî-i vâlâ-neseb Dârâ-haseb Sultân Cem / Eyledi zât-ı şerîfin lutfına mazhar cihân” (Mermer, 1997: 131, “K 22/31”). Aynî, yine Cem Sultan’ı övdüğü başka bir beytinde ise mehdinin ahir zamanda ortaya çıkacak kayıp imam olacağı inancına atıfta bulunur ve mehdinin düş-

manlarına galip geleceği yönündeki inancı hatırlatır: “Zamân mihrâbunuñ âhir imâmı sensin iy mehdî / Saña hem feth ü hem nusret yemîn olsun yesâr olsun” (Mermer, 1997: 140, “K 24/29”).

Süheylî (d.1562), kaleme aldığı tarih kıt’asındaki “Sultân-ı ‘âlî-himmetüñ şâh-ı serîr-i devletüñ / Mehdî-i sâhib-şevketüñ kılusun Hudâ ‘ömrin tavîl” (Harmancı, 2017: 121, “Kt.17/3”) beytinde memduhu Sultan Murat’ın şehzadesini şevket sahibi mehdî olarak tanımlar.

Beyânî (ö.1665) Sultan İbrâhîm (1640-1648) için kaleme aldığı kasidelerde üç beyitte memduhunu mehdî olarak tanımlamıştır. İnanişâ ait herhangi bir detay vermeksizin sadece “mehdî-i devr-i zamân” ifadesini kullanmıştır: “Mâlik-i mülk-i cihân mâ hasal-ı kevn ü mekân / Mehdî-i devr-i zamân zıll-ı hudâvend-i Mecîd” (Başpınar, tarihsiz: I/62, “K3/27”).

Mehdî tanımlaması sadece Osmanlı hükümdarları için yapılmamıştır. İbrahim bin Bâlî de bir beytinde memduhu Mısır sultanı Kayıtbay’ın (1468-1496) zamanın mehdîsi olduğunu ifade etmiştir: “Cihânüñ mehdî-yi devr-i zamânı / Dahî İskender-i sâhib-kırânı” (Altun, 2017a: 18, “292. beyit”). Kayıtbay’ın övgüsüne hasredilmiş bölümün devamında bu kez ondan “mehdî-yi sâni” olarak bahsetmiştir: “Adâlet ilinüñ Nüşîn-revânı / Hidâyet milkine mehdî-yi sâni” (Altun, 2017a: 18, “302. beyit”). Bu kullanımda “mehdî-yi evvel” ile İslam dünyasında mehdî sıfatının ilk kez kendisi için kullanılmış olan Hz. Peygamber kastedilmiş olmalıdır.

Edebî eserlerde hükümdarların dışında başka yöneticilerin de mehdî olarak tanımlandığı görülür. Bu çerçeveden olmak üzere Ereğlîli Tûrâbî aşağıdaki beytinde Tebriz’e vali olarak atanan Ali Paşa’dan cihanın mehdîsi olarak bahseder: Ey Tûrâbî didi târihin anuñ hâtif-i gayb / Oldı Tebrîz’e bu gün adl ile mehdî-i cihân” (Okuyucu, 2004: 237, “Tr. 19/3”). Bu tanımlamada Ali Paşa’nın Şii-Sünni çatışmasının sembolü durumundaki şehirlerden biri olan Tebriz’e atanmış olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Bağdatlı Rûhî de Bağdat defterdarı Feyzî Efendi hakkında kaleme aldığı kasidesinde onun yüceliğini ifade etmek için memduhunu mehdîye, rakiplerini de Deccâl’e benzetmiştir. Nasıl ki Deccâl’in mehdinin karşısına çıkma ve çıktığı takdirde de kazanma ihtimali yoksa rakiplerinin de Feyzî Efendi’nin karşısında üstünlük sağlama şansı yoktur: Bahs idüp nice urur pençe senüñle düşmen / Mehdî-i hâdîye olur mı mukâbil Deccâl” (Ak, 2001: 128, “K21/21”).

Bunlardan başka birçok şairin divanında devlet yöneticilerinin mehdî olarak tanımlandığı daha pek çok örnek bulunmaktadır. Yukarıda örnekleri verilen şiirlerde Osmanlı padişahlarının mehdî olarak tanımlanması, Sünni akidenin mehdî tasavvuruna uygundur. Bu çerçevede her hükümdar, dinin tecdid edilmesi, adaletle hükmetme gibi mehdî ile ilişkilendirilmiş olan özellikler üzerinden tavsif edilmiştir.

Sünni akideye göre -Şii düşüncesindeki “beklenen imam” anlayışından farklı olarak-mehdilik belirli bir kişiye atfedilmemiştir. Kaynaklarda mehdinin kim olacağı, ne zaman ve nerede zuhur edeceğine dair somut bir bilgi verilmemiştir. Ahir zamanda Hz. Peygamber’in soyundan veya ümmetinden olan bir kişinin kötülüğü yok edip İslam’ı yeryüzünde hâkim kılacağı inancı vardır. Ancak zamanla mehdi tasavvuru tek bir kişiden ibaret olmaktan çıkarak Müslümanların zaafa, sıkıntıya düştükleri dönemlerde ortaya çıkarak dinin hükümlerini yeniden egemen kılacak bir “müceddid” düşüncesine dönüşmüştür. Mevlânâ’nın “Her devirde peygamber yerine bir veli vardır ve bu kıyamete kadar böyle devam edecektir.” (Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, 2/815) şeklindeki ifadesinde de bu inancın yansıması görülmektedir. Bu inanıştaki devir, kimseleri tarafından “asır/yüzyıl” olarak kabul edilmiş ve böylelikle her yüzyılda bir müceddidin ortaya çıkacağı yolundaki inanış ortaya çıkmıştır. İ.Hakkı Bursevî, yukarıda birkaç kez gönderme yapılan şiirinde H.1100 yılında mehdinin veya mehdiye benzer bir kişinin zuhurunun beklendiğini ifade etmiştir: “Bunda zâhir olıcakdur dinilür halka imâm” (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9/3b”). Üstelik bu durum kişisel bir beklenti değil, ulemanın tespitleridir: “Ulemâ anun için yüzde didi hayli kelâm” (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9/5b”). Mehdinin -söylenildiği gibi- 1110 yılında zuhur etmezse 1200 yılında mutlaka ortaya çıkacağı belirtilmiştir: “İki yüzde çıkar ol bunı esahdur didiler” (Yurtsever 2000: 394, “Müt.9/6a”). Bu durum, yukarıda bahsedilen her neslin kendi dönemini ahir zaman olarak niteleyip mehdiyi beklemesi görüşüne de uygundur.

12.2. Mehdi-Şeyh

Yukarıda bahsedildiği üzere her asırda bir müceddid geleceği inancı Sünniler arasında oldukça yaygındır. Edebî eserlerde bu inanış çerçevesinde Osmanlı hükümdarlarından başka tarikat şeyhlerine de mehdilik atfedilmiştir. Örneğin Şeyh Gâlib (1757-1799), sözleri dinleyene ruh bahşeden tarikat şeyhinin mehdi gibi İslam dininin kural ve kaidelerini ihya edeceğini belirtmiştir: “Ma’nâ-yı kelâmî rûh-bahşâ / Mehdi gibi şer’i eyler ihyâ” (Doğan, tarihsiz: 12, “144. beyit”). Bosnalı Kâimî, farklı şiirlerinde Peygamber soyundan gelen şeyhi Muhyiddin’in mehdi olduğu inancını dile getirir: “İşbu soydan geliserdür mehdî-i sâhib-zamân/... /Şeyh Abdülkâdir oğlu geldi Muhyiddinimiz” (Aydın, 2007: 164, “64/17ce”).

12.3. Mehdi-Ruh / Nefis-Deccal

Mehdi etrafında oluşan inanışlar, onu Müslümanların zihin ve gönül dünyasında güçlü bir figür hâline getirmiştir. Bu da mehdi ile ilgili zengin bir çağrışım dünyasının meydana gelmesini sağlamıştır. Bu çerçevede mehdi ile ilgili inanışlar klasik Türk şiirinin mecazlar dünyası içerisinde kendine yer bulmuştur.

Bazı mutasavvıflar nefsi Firavun ve Deccâl olarak tanımlamışlardır. Nakşi’nin *Dîvân*’ında böyle bir kullanım mevcuttur: “Eger inmezse gökden ol senûñ Fir’avn’ıñ ölmez bil / Kalur katl olmayup nefsûñ çekersûñ iş bu gavgâyı” (Atik, 2003: 295, “G159/2”). Bu teşbih ilişkisinde küfrün ve kötülüğün temsilcisi durumundaki Firavun ve Deccâl’in insanlık tarihinin en olumsuz karakterleri olarak kabul edilmesi etkili

olmuştur. Bunlarla mücadele eden Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın ve mehdinin iman ve iyiliğin temsilcisi olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda kimi şiirlerde mehdi de ruh olarak takdim edilmiştir. Mehdi nasıl Deccâl'i öldürecekse insan da ruhanî melekeleriyle nefsi öldürecek. Askerî'nin bir şiirinde insan için en büyük fitne kaynağı olan nefsin hâkimiyetinin bitmesiyle âleme benzetilen insan vücudunun her türlü tehlikeye karşı emniyette olacağı belirtilmiştir: "Mehdî-i sâhib-zemânım katl-i Deccâl eyledüm / Def'-i fitne oldu âlem emn ü emân vaktidür" (Sarı, 2007: 80, "67/9").

12.4. Mehdi-Akl-ı Kudsî

Nakşî Ali Akkirmânî'nin de Deccâl'e, Hz. İsa'ya ve mehdiye benzer anlamlar yüklediği görülmektedir. İnsan vücudunu dünya olarak tasavvur eden Nakşî, nefsi Deccâl'e, akl-ı kutsîyi de mehdiye benzetir. Nasıl ki Deccâl bütün dünyayı kötülükle doldurduysa nefis de beden ülkesini dünyevi heveslerin esiri hâline getirmiş, mâsivânın karanlığıyla doldurmuştur. Zulmün karanlığının kalkıp dünyaya tekrar adaletin hâkim olması için Deccâl'in öldürülmesi gerektiği gibi gönülden küfrün karanlığının giderilmesi için de nefsin tamamen etkisiz hâle getirilmesi gerekir. Böylece gönül ufkundan saadet güneşi doğar ve gönülde gizli olan nur ortaya çıkar: "Temâmet katl olup nefsün çıkar mehdîñ senüñ ol dem / Adâletle dolar âlem komaz ol yerde a'dâyı // Senüñ ol akl-ı kudsîndür kim olmaz degme bir kesde / Gelür Beytü'l-Harâm'dan ol oñat fehm it bu ma'nâyı // Togar şems-i sa'âdet bil sarây-ı burc-ı devletden / Gönülden ref' olup zulmet görürsün nûr-ı ahfâyı" (Atik, 2003: 295, "G159/4-6").

12.5. Mehdi-Nefis Mertebeleri

Mehdi kavramı, insan ruhunun tekâmülüne ilişkin süreçte de karşımıza çıkmaktadır. Nefsin beşinci mertebesinde sâlik ulaştığı mertebeden dolayı mehdilik zannıyla imtihana tabi tutulur. "Beşinci mertebeye ulaşan salikin gönlü sırlarla dolar. Allah'a yakınlığından dolayı sürekli korku içindedir. Beşinci mertebede, müridi bekleyen çok büyük vartalar vardır. Salik bu mertebede mehdi olduğu yönünde bir ses işitebilir. Bu sözün hikmetini anlayamayanlar çok büyük tehlikelere düşerler. Akıllı olanlarsa bu söze itibar etmezler. Allah'ın ihsan ettiği manevi güzelliklerle övünerek yüksek mertebesinden düşen saliklerin bir kısmı hatasını anlayarak tövbe eder. Bunlar ilk mertebeden tekrar başlayarak manevi terakki yoluna girerler. Eski mertebelerine ulaşmaya kadar büyük zahmet ve sıkıntılar çekerler (Sağlam, 2016: 40)." Taşlıcalı Yahya (ö.1582), *Gülşen-i Envâr*'da bu süreci söz konusu etmiştir: "Saña bu gün mehdilik oldu nasib / Zümre-i insâna sen olduñ habîb" (Sağlam, 2016: 247, "2476. beyit").

12.6. Sevgili-Mehdi

Mehdi, bunlardan başka, geleneğin aşk anlayışı içerisinde sevgilinin ve âşğın benzetilene olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte sevgili mehdiye, rakip ise Deccâl'e ve Hâricî zümresine benzetilmiştir. Aşk uğruna çektikleri sıkıntılardan helak olan âşıklar, mehdiye benzetilen sevgiliye sığınmışlardır. Nasıl ki mehdi zora düşmüş

olan Müslümanları Deccâl'in şerrinden kurtaracaksa sevgili de rakipleri bertaraf edip âşıkları rakiplerin eziyetlerinden kurtaracaktır: “Ey mehdî-i dîn gayret ahbâbı helâk itdi / Gel hâricîyile kıl Deccâlî perâkende” (Aktaş, 1997: 445, “G178/3”).

Hümâmî (15. yy) de memdûhunu mehdî olarak tasavvur etmiştir: “İreli mehdî bigi cihâna hidâyeti / Pâk oldı şerr-i fitneden âhir zamânımız” (Altun, 2017b: 100 “1326. beyit”). Beyitteki hayâl, İslam inancındaki mehdinin dünyanın ahir zamanında fitnenin şerrinden temizleyeceği inancı üzerine kurulmuştur. Şair, sevgili olduğu anlaşılan memdûhu, cihana hidayet eden mehdiye benzetmiştir. Mehdinin Deccâl'in fitnessini ortadan kaldırması gibi sevgili de rakibin fitnessinin şerrini def etmiştir. Böylelikle sevgilinin hidayetine kavuşan âşık, ömrünün son demlerinde rakibin fitnessinden kurtulmuştur.

Lamiî (ö. 1532) de *Ferhâd u Şîrîn*'inde Ferhâd'ı mehdiye benzettiği aşağıdaki beytinde mehdinin nerede zuhur edeceği ile ilgili tartışmalara gönderme yapmıştır. Ferhâd'ın doğumunun anlatıldığı bölümde, onun ahir zamanın mehdisi gibi dünyaya gelince beşiği mesken tuttuğunu belirtmiştir: “Çü sadr-ı mehdî idindi mekân ol / San oldı mehdî-i âhir-zemân ol” (Esir, 2017: 62, “1393. beyit”).

13. Sonuç

Geçmişten günümüze hemen her toplumda/inanışta görülen iyilikle kötülüğün bitmez tükenmez savaşı İslam literatüründe mehdî ve Deccâl inancı üzerinden yürür. Mehdî, ahir zamanda ortaya çıkarak küfrü ve küfrün kötülüğünü, karanlığını yok ederek İslâm inancını dünyada egemen kılacak bir kahraman kurtarıcıdır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de mehdiden bahseden bir ayetin bulunmaması, mehdî ile ilgili hadislerin sahihliğinin kimi âlimlerce sorgulanıyor olması sebebiyle mehdî kavramının din içeri-sindeki yeri ile ilgili tartışmalar hiç bitmemiştir. Bundan başka mehdinin kim olacağı, ne zaman ve nerede zuhur edeceği, dünyada ne kadar kalacağı, kimlerle mücadele edeceği gibi hususlarda da farklı görüşler söz konusudur. Mehdî hakkında dinî ve tarihî kaynakların dışında edebî metinlerde de çok geniş ve detaylı kayıtlar yer almaktadır.

Kaynaklarda mehdinin kimliği, ne zaman ortaya çıkacağı, kimlerle mücadele edeceği gibi hususlarda farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü her çağın insanı kendi yaşadığı dönemi -insanî bir hisle- özellikle sosyal problemlere işaret eden “gizli kıyamet alametleri”nin ortaya çıktığı ahir zaman olarak görme eğiliminde olmuştur. Sorunlardan da kendi inandığı dinin, sahip olduğu dünya görüşünün veya siyasi düşüncenin karşısındaki dinî, siyasi, toplumsal oluşumları sorumlu tutmuştur. Bu oluşumların liderlerini Deccâl, taraftarlarını da onun ordusu olarak görmüştür. Mevcut durumdan kurtuluşun da ancak kendi inancının, dünya görüşünün, siyasi düşüncelerinin egemen olmasıyla mümkün olabileceğini düşünmüştür. Herkes kendi taraftarı olduğu dinî/tasavvufî ya da siyasi lideri mehdî, taraftarlarını da mehdinin ordusu olarak kabul etmiştir. Sümerlerden, Eski Mısırlılardan günümüze kadar her çağda, her toplumda, her dinî/tasavvufî çevrede, siyasi oluşumda birbirlerinden farklı

nitelikteki pek çok kişinin mehdi olarak ilan edilmesi bu sebeptir. Hatta kimi zaman bir topluluğun Deccâl olarak gördüğü şahsiyeti başka bir topluluğun mehdi olarak kabul ettiği de görülmüştür. Bu çerçevede edebî metinlerde Sünni ve Şii akidenin temsilcisi durumundaki Osmanlı ve Safevî devletlerinin yöneticileri mehdi, taraftarlarının da mehдинin ordusu olarak tanımlandıkları görülmektedir. Yine başka yöneticilerle şeyhlerin de mehdi olarak takdim edildikleri görülmektedir. Ayrıca insanın vücut ülkesindeki kötücül yönünü temsil eden ve Deccâl ile ilişkilendirilen nefsin karşıtı durumundaki ruhani/uhrevi yönüyle ilişkili olan çeşitli kavramlar da (ruh, akl-ı kudsi, nefis mertebeleri vb.) mehdi olarak tasavvur edilmiştir. Mehdi ile ilgili bu imajların oluşumunda mehдинin güçlü bir figür olması belirleyici olmuştur.

Mehдинin kıyamet alameti olarak ahir zamanda zuhur edeceği, küfürle ve kötülükle savaşaacağı, iyiliğin tarafında ve ezilenin yanında duracağı, dinin müceddidi olacağı şeklinde tanımlanması mehdiyi güçlü figür hâline getirmiştir. Ayrıca onun Hz. Muhammed'in soyundan ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın evladından olacağı, Hz. Peygamber'in adı ve künyesiyle anılacağı inancı ve soyunun anne tarafından -Deccâl'le olan mücadelesinde kendisine yardım edeceğine inanılan- Hz. İsa'nın vasisine dayanırılması, kimliğinin gizli tutulması, adının anılmasının yasaklanması, ahir zamandaki zuhuruna ilişkin zaman hesabının yapılmasının mekrub kabul edilmesi, "gaybet" ve "ric'at" inancı çerçevesinde ölümsüz görülmesi, -peygamberlik mührüne benzer şekilde- başında saâdet tacı, yüzünde Allah'ın nuru, kaşında velâyet nuru bulunacağı inancı, Benî Asfar ile olan mücadelesinde meleklerin yardım edeceği düşüncesi, insanlık tarihinin en olumsuz karakteri olarak görülen Deccâl ile savaşaacağı ve Hz. İsa ile meleklerin onu Deccâl'in fitnesinden kurtaracağı inanışları mehдинin gücünü ve etki alanını artırmıştır. Bu kadar güçlü bir figür hâline gelince de tarihin hiçbir döneminde sosyal, siyasal ve mezhepsel çatışmalardan bağımsız olmamıştır. Mehdi inancı etrafında oluşan kavramlar/figürler ile ilgili algılamaların bu kadar değişken olmasının nedeni de söz konusu çatışmalardır.

Sonnotlar

1 Kıyametin gizli ve açık alametleri için şu kaynağa bakılabilir: Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1999: 43-44.

2 Edebî eserlerdeki Deccâl ile ilgili kayıtlar o kadar geniş ve ayrıntılıdır ki bu yazının sınırları içerisinde hepsine yer vermek mümkün değildir. Bundan dolayı bu çalışmanın da tamamlayıcısı olarak gördüğümüz Deccâl'in edebî metinlerdeki yansımaları, hazırlamakta olduğumuz "Osmanlı Metinlerinde Deccâl Tasavvurları" başlıklı makalede ele alınacaktır.

3 Mehdiğin bir kavram olduğunu belirten Sarıkçıoğlu (1997: 13-16), mehдинin çeşitli dillerde ve dinlerde muhtelif kelimelerle ifade edildiğini kaydeder. Eski Amerika yerlilerinden Azteklerde müstakbel kurtarıcı, ilâhî hükümdar olarak tasavvur edilen mehдинin adı Quetzalcoatl'dır. Mayalardaki karşılığı ise istikbalde gelip düşmanları yenip ilâhî adaleti tesis edeceğine inanılan Kukulgan'dır. Eski Mısırlılarda Tanrı Ra'nın göndereceği Ameni isimli bir hükümdardır. Hindularda ahir zamanda geleceğine inanılan muhteşem hükümdar Kalki'dir. Budizmde beklenen mehдинin adı Ayita Maytreya'dır. Sanskritçe kökenli Maytreya kelimesi bazı telaffuz farklılıklarıyla Singalce, Siamca, Moğolca, Japonca gibi çeşitli dillerde de yer almıştır. Maytreya için Çinliler mi le phu sa veya tse shi, Tibetliler de byamps pa kelimesini kullanırlar. Özel bir kelimeyle karşılanmamakla birlikte Konfüçyanizm ve Taoizmde mehдинin büyük bir aziz, kutsal bir kimse olacağına inanılır. Mecûsilikte

mehdî kavramını ifade eden kelime saoşyanttır. Bu çerçevede Zerdüşt soyundan bir hükümdarın, bir kurtarıcının âhir zamanda gelip yeryüzünde ilâhî adaleti hâkim kılacağına inanılır. Yahudi ve Hristiyanlıkta mehdî tasavvurunu ifade eden kelime ise mesihdir.

Çalışmanın devamında değinilecek olan mehdinin zuhur edeceği zamana, faaliyet göstereceği mekâna, tesis edeceği düzene ve mehdî sonrası döneme ilişkin diğer inanışlarda tasavvurlar için aynı esere müracaat edilebilir (Sarıkcıoğlu, 2003: 369-371).

4 Bu hadislerin ayrıntılı değerlendirmesi için şu kaynağa müracaat edilebilir: İbn Haldun, 2007: I/581-594.

5 Bu tür örnekler için şu kaynağa bakılabilir: Özmen, 1998.

6 Bu kavram konusunda ihtilaf söz konusudur. Bazı âlimlere/mutasavvıflara göre velilerin mührü Hz. Ali, bazılarına göre ise ahir zamanda geleceği vadedilen mehdîdir (Cebecioğlu, 2004: 255).

7 *Vehbî Divânı*'nın edisyon kritikli neşri tarafımızdan hazırlanmaktadır.

8 Diğer dinlerdeki/toplumlardaki mehdî inanışlarında da benzer bir kutsama çabası görülür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için şu kaynağa müracaat edilebilir: Sarıkcıoğlu, 2003: 370.

9 Muharrem ayı konulu şiirlerle ilgili ayrıntılı bilgi için şu kaynaktan yararlanılabilir: Topal, 2007.

10 Bu konuda bazı örnekler için bu kaynağa bakılabilir: Şenödeyici, 2018: 230.

11 Nâbî'nin söz konusu şiirde hangi tarihe işaret ettiği net değildir. Şiire ebced hesabıyla tarih düşürme yöntemi çerçevesinde bakıldığında son mısradaki "mesnevî-i şerîf" ibaresinin ebced değeri olan 1196 (1781-82) tarihine işaret ediyor olması gerekir. Ancak şairin ifadelerinden kendisinin mi bir tarih düşürdüğü yoksa *Mesnevî*'deki -muhtemelen Mevlânâ'nın eseri- üstü kapalı bazı imalara mı gönderme yaptığı net olarak anlaşılamamaktadır.

12 "Sâhib-zamân" kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Cebecioğlu, 2004: 536; Ocak, 2011: 104-107.

13 1487 yılında kaleme alınan bu eserde, zaten 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiş olan İstanbul'un ve Anadolu topraklarının sanki Bizans hükümrânlığındaymiş gibi anlatılmış olması ilginçtir. Bu durum, *Hikmetnâme*'deki bu bilgilerin başka bir kaynaktan birebir kopyalanmış olabileceğini düşündürmektedir.

14 Mehdinin zuhuru ve mücadeleleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: İbn Haldun, 2007: I/603-605, 44. Dipnot.

15 Kaynaklardaki bilgiler -yukarıda aktarıldığı üzere- mehdinin Deccâl'le giriştiği savaşta başarısız olacağı, bunun üzerine Hz. İsa'nın yardımı gelerek Deccâl'i öldüreceği yönündedir. Bununla birlikte, bazı kaynaklarda Deccâl'i yenecek güç olarak mehdî gösterilmiştir. Bu inanış, mehdîyi insanlık tarihinde kötülüğün en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Deccâl'i yok eden güç olarak konumlandırarak onu yüceltme çabasının bir ürünü olmalıdır.

16 Şah İsmail'den sonraki Safevi şahı olan Tahmasb da taraftarlarınca mehdî olarak kabul edilmiş; hatta şahın kendisi bile onları bu inaçlarından vazgeçirememiştir (Gölpınarlı, 1979: 8).

17 Osmanlı ve Safevi devletleri arasında yaşanan çatışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Bacque-Grammont, 1991; Sümer, 1976; Şükürov, 2006.

18 *Hatâyî Divânı*'nın Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından 1946 yılında hazırlanmış olan nüshasında "Hatâyî Mehdî oldu / İmâmlar cehdî oldu / Getür gitti gam gussa / Şâdîlik vakti oldu (Ergun, 1946: 133)" mısralarında olduğu gibi bu yolda söyleyişler bulunmaktadır. Ancak *Divânı*'ın Muhsin Macit tarafından 2017 yılında hazırlanan tenkitli neşrinde bu şiirler yer almamaktadır. Bu durum, söz konusu şiirlerin Şah İsmail'e ait olmayabileceğini düşündürmektedir.

19 Söz konusu *Divânı*'daki şu beyitlerde de benzer ifadeler mevcuttur: Başpınar, tarihsiz: I/61, "K3/19"; I/67, "K4/19".

Kaynakça

- Ahmed Bican. (tarihsiz). *Âşıkların Nurları, Envâru'l-Âşıkîn*. 3 C. Haz. Ahmet Kahraman. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Ak, Coşkun. (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı, Karşılaştırmalı Metin*. 2 C. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Akarsu, Kamil. (1993). *Rumelili Za'îfî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divânından Seçmeler*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Akkuş, Yasemin. (2010). “Benderli Cesârî'nin (ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aktaş, Ali. (1997). “Yetim Dîvânı, İnceleme-Metin”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akyüz, Kenan, Sedit Yüksel, Süheyl Beken, Müjgân Cumbur. (1958). *Fuzûlî, Türkçe Divan*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Altun, Mustafa. (2017a). *İbrâhîm bin Bâlî'nin Hikmet-nâmesi (1b-149a)*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 22.07.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194369/ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name.html>.
- (2017b). *İznikli Hümmâmî – Sî-nâme-i Hümmâmî (İnceleme-Metin)*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 21.08.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194286/humami-si-name.html>.
- Atik, Hikmet. (2003). “Nakşî Ali Akkirmânî Divanı (İnceleme- Metin)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aydın, Mehmet Uğur. (2007). “Kâimî Dîvân (Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Bacque-Grammont, Jean-Louis. (1991). “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler”. *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi. 205-220.
- Başpınar, Fatih (tarihsiz). *Beyânî [ö.1075/1664-5], Dîvân (İnceleme-Metin)*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 13.07.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78363/beyani-divani.html>.
- Baybal, M. Sami. (1999). “İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Âkıbeti Meselesi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Dîvânı*. 2 C. Ankara: MEB Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

- Çelebioğlu, Âmil. (1967). *Hızır Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (K.S.) Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları.
- De Slane, Mac Guckin. (1843). *Ibn Hallikan's Biographical Dictionary*. 2 C. Paris: Oriental Translation Fund of Great Britain and Northern Ireland.
- Doğan, Ahmet. (2013). *Kuddûsî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Doğan, Muhammet Nur. (tarihsiz). *Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 12.06.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78443/seyh-galib---husn-u-ask.html>.
- Erdoğan, Kenan. (2004). “Bosnalı Hasan Kâimî ve Divanı'nın Manisa Nüshası”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 31, 257-269.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. [1936]. *Âşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
- (1946). *Hatâyî Divanı, Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı ve Nefesleri*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- Erturan, Elif. (2009). “Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-nâme Adlı Mesnevisi (Dil İncelemesi-Metin-Sözlük)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1999). *Mârifetnâme*. Günümüz Türkçesine Aktaran: Abdullâh Aydın. İstanbul: Mehdi Yayınevi.
- Esir, Hasan Ali. (2017). *Lâmî Çelebi, Ferhâd ile Şîrîn*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 02.08.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-195825/lamii-celebi-ferhad-ile-sirin.html>.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. (1981). “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (1), 179-214.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1979). *Oniki İmâm*. İstanbul: Der Yayınevi.
- ve Pertev Naili Boratav. (2010). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Derin Yayınevi.
- Gülen, Ahmet. (2007). “Seyyid Nakîbzâde Ni'metî-Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Harman, Mürüvvet. (2015). “Osmanlı Görsel Dünyasında 'Kızılbaşlar': Tercüme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi'de Yer Alan 'Deccal ve Taraftarları' Tasvirlerinin Politik Bir Okuması”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 12, 99-122.

- Harmancı, M. Esat. (2017). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, Dîvân*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 05.06.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194364/suheyli-divani.html>.
- İbn Haldun. (2007). *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ. 2. C. İstanbul: Dergâh Yayınevi.
- İlhan, Avni. (1996). “Gaybet”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 13, Ankara: TDV Yayınları, s. 410-412.
- Kut, Günay. (2005). “Veysî’nin Divanında Bulunmayan (Veysî’ye Atfedilen) Bir Kaside Üzerine”. *Yazmalar Arasında, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* 1. İstanbul: Simurg Yayınevi, s. 41-48.
- Küçük, Sabahattin. (tarisiz). *Bâkî Dîvânı*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 18.07.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>
- Macit, Muhsin. (2017). *Şah İsmail, Hatâyî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mermer, Ahmet. (1997). *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2011). *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: Timaş Yay.
- Okuyucu, Cihan. (2004). *Ereğlili Türabi Divanı*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları.
- Onat, Hasan. (1992). “Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî’nin Görüşleri Çerçevesinde)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXII, 89-110.
- Öz, Mustafa. (2003). “Mehdî el-Muntazar”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara: TDV Yayınları, s. 376-377.
- Özmen, İsmail. (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. 5 C. Ankara: KB Yayınları.
- Sağlam, Ayşe. (2016). *Taşlıcalı Yahya, Gülşen-i Envâr*. Ankara: Grafiker Yayınevi.
- Sarı, Mehmet. (2007). *Askerî Muhammed-Hayati, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. (1997). *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*. Samsun: Sidre Yayınevi.
- . (2003). “Mehdî”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara: TDV Yayınları, s. 369-371.
- Sümer, Faruk. (1976). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Yeri (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları.
- Şenödeyici, Özer. (2018). “Ehl-i Beyt’in Gizemli Mirası Cifir ve Türkçe Cifir Metinlerinden Örnekler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi* 87, 219-236.

- Şeylan, Ali. (2018). *İbrâhîm bin Bâlî, Hikmet-nâme – II [İnceleme-Metin (149b-300a)]*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 22.07.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194369/ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name.html>.
- Şüküroğlu, Gıyas. (2006). “Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat. (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- . (1992). *Ahmed Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topal, Ahmet. (2007). “Klasik Türk Edebiyatında Muharrem Ayı Etrafında Yazılan Şiirler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 35, 89-104.
- Tulum, Mertol ve M. Ali Tanyeri. (1977). *Nev’î, Divan (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tural, Secaattin. (2011). *Haft, Zâdü’l-Me’âd (Kitâbü Mevlûdü’n-Nebî)*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 11.07.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78413/mesneviler.html>.
- Üst, Sibel. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 03.09.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-206284/edirneli-nazmi-divani.html>.
- Vehbî. (tarihsiz). *Dîvân*. Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Haşim Paşa, nr. 76/4.
- Yaman, Bahattin. (2002). *Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Cifru’l Câmi ve Tasvirli Nüshaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yavuz, Yusuf Şevki. (2003). “İslâm İnancında Mehdî”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara: TDV Yayınları, s. 371-374.
- Yılmaz, Nebi. (2006). *Ahmed-i Rıdvân, Rıdvâniyye (İnceleme-Metin-Dizin)*. E-Kitap. Ankara: KTB Yayınları. Erişim tarihi: 27.08.2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78416/ahmed-i-ridvan---ridvaniyye.html>.
- Yurtsever, Murat. (2000). *İsmail Hakkı Bursevî, Divan*. Bursa: Arasta Yayınevi.

